

A DOLGOK ÁLLÁSA

Szinopszis

Horányi Özséb

horanyi.ozseb@gmail.com; <http://ozseb.horanyi.hu/>

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.1.KLSZ.1

Absztrakt

A dolgok állása megjelenésre váró tanulmánygyűjtemény. Az itt olvasható szöveg ennek a tanulmánygyűjteménynek a szinopszisa. Szerzője az elmúlt húsz évben a *kommunikáció* témáját, és a kommunikáció fogalmának magjában felismert *participációt* járta körül. A közeljövőben megjelenő kötet így az elmúlt években átgondolt dolgok összegzése. Ez az összegzés a kommunikáció köré épül. Ám a kommunikáció nem a kötet tanulmányainak kiindulópontja. A kiindulópontot a szerző egy elemibb konstrukcióban látja, a jelentésadásban (a szignifikációban). Erre épül a kommunikáció, mint elérhetővé tett jelentés. Külön tanulmány foglalkozik az egyre fontosabbnak látszó helyzettel, a képekkel történő jelentésadással, illetőleg a képekkel történő jelentésadás elérhetővé tételével. A tanulmányok mind a szignifikációt, mind a kommunikációt sajátos konstrukciónak tekintik és ezeket a sajátosságokat tárgyalják.

Kulcsszavak

ágens, kollektív ágens, aktor, sajátvilág, társadalmi intézmény, színtér, szignifikáns, szignifikátum, szignifikáció, kommunikáció, entitás, probléma, kép(aktus), állapot, eset, esemény, aktus, dolog

THE STATE OF THINGS

Özséb Horányi

Abstract

The State of Things is a collection of essays in press. The present paper is a synopsis of this collection. For the past twenty years the author has explored the subject of *communication*, and its core element, *participation*. The soon to be published volume is the summation of ideas developed in the past years. This summation is centered on communication, although communication is not the starting point of the essays. It is the „constitution of meaning” (signification), a more fundamental construct, that is considered the starting point by the author. Signification is the foundation of communication as accessible meaning. A separate essay is being devoted to a situation of increasing importance, to signification via images, or the accessibility of signification via images. Both signification and communication are treated as special constructs in the essays, and their properties are being discussed.

Keywords

agent, collective agent, actor, ownworld, social institution, scene, significant, significatum, signification, communivation, entity, problem, picture(act), state, case, event, act, thing

A DOLGOK ÁLLÁSA

Szinopszis

Horányi Özséb

(1) Bevezetés

A dolgok állása megjelenésre váró tanulmánygyűjtemény. Témájáról 1996 szeptemberében beszéltem először: a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában, a Kommunikáció Doktori Programban, azóta rendszeressé vált Beköszönő Konferenciájának nyitó-előadásában.¹ Az 1996–2016 közötti majd húsz évben sem a kommunikációt, mint témát, sem pedig a kommunikáció fogalmának magjában felismerni vélt participációt nem hagytam el: ez a mostani tanulmánygyűjtemény így semmi egyéb, mint az elmúlt években átgondoltak összegzése.² Az alábbiakban a rövidesen megjelenő kötet szinopszisa olvasható.

(1.0.0) Nincs más cél (talán nem is lehet) egy ilyen összegzésben, mint néhány biztosnak remélt pont kijelölése (gyakran nevezik ezeket invarianciáknak), amelyhez mindig visszavissza lehet térni és újra kezdeni az elemzést, ha szükségesnek mutatkozik. Ilyen biztosnak vélt pontok most is vannak. A kommunikációról beszélvén, például, ilyenek az igazság igényével állított mondataink igazságfeltételei között olyan felbukkanó feltételezések, mint hogy

---

¹ Az előadás lényegileg változatlan szöveggel jelent meg a Béres Istvánnal közösen szerkesztett *Társadalmi kommunikáció* című kötetben (Budapest, Osiris, 1999): A kommunikációról. (22–34).

² A kötet előzetes tartalommutatója a következő:

(1) Bevezetés

(2) Arról, ami problematikus és arról, ami nem az:
a problémáról

(3) Arról, akinek/aminek problematikus (az, ami; vagy nem) (PTA):
az ágensről

(4) Arról, amitől fontossá válik a csomó a zsebkendőn (PTS):
a szignifikatívról

(5) Arról, amitől kommunikatívvá válik a csomó a zsebkendőn, ha azzá válik (PTC):
a kommunikatívról

(Exkurzus) Arról, ami kép(aktus) (PTP):
a képről

(6) Arról, ami dolog (PTE):
az entitásról

F1. A diszkussziók megalapozása

a kommunikációnak vannak résztvevői (ágensei), a kommunikáció esemény és így tovább. Mindazonáltal korábban szinte sohasem váltak elemzés tárgyává e biztos pontoknak a bizonyosságai; az igaz állítások igazságfeltételei. Ez a tanulmánygyűjtemény ebbe az irányba kísérel meg néhány lépést tenni előre, vagyis elemzés tárgyává tenni olyan igazságfeltételeket, amelyek igazságfeltétel jellege korábban még tematizálva sem volt. Például az, hogy a kommunikáció esemény és nem állapot, vagy a kommunikáció aktus és nem esemény. És így tovább.

(1.0.0.1) Hogy legyen elegendő rálátásunk az előttünk álló feladatokra: nézzük, hogyan is van ez más diszciplináris környezetben, tekintsünk például Einstein relativitáselméletére, mint olyanra, amely *semmi mást nem tett*, mint Newton mechanikáját átfogóbb keretbe helyezte. Vagyis Newton mechanikájának néhány előfeltevését kétségbe vonta. Például arra törekedett, hogy ne csak kis sebességek és közepes méretek esetében (emberléptékű környezetben) legyenek érvényesek a Newton-i mechanika törvényei (ahogy azokat Newton annak idején kitűzte), hanem nagy vagy éppen igen nagy sebességek, akár a fénysebesség esetén is, amelynél nincs nagyobb és gyakorlatilag a világmindenség határáig kiterjedően, pontosabban: ezen kereteken belül a fizikai állítások legyenek egységesek és érvényesek. Mai tudásunk szerint ez így is van; de közben nem feledkezhetünk meg arról, hogy azok a (differenciál) egyenletek, amelyek az egyes tartományokban leírják a részleteket nagyon különböznek egymástól. Talán érthetőbb így: az Einstein által adott egyenletek kis sebességeknél és közepes méretek esetén átmennek (formálisan is) a Newton-féle mechanikát leíró egyenletekbe. Ámde az Einstein-féle relativitáselmélet érvényét veszti, ha a méreteket tovább csökkentjük. Az elemi részek és a szubelemi részek fizikáját nem tudják Einstein egyenletei kezelni (legalábbis jelenleg). Immáron több mint száz éve törekszenek a fizikusok egységes elmélet létrehozására, mindeddig sikertelenül. Vagyis még mindig nincs meg annak a rálátásnak a módja (perspektívája), amelyből a fizikai világ minden szöglete egységesen volna belátható. De az sem derült ki, nagyon fontos, hogy ez lehetetlen vállalkozás volna.

(1.0.0.2) A rálátás kedvéért nézzünk másfelé is: példaként, a természetes emberi nyelvre, ha már ez a tanulmánygyűjtemény, látni való lesz, ezer szállal kötődik a nyelvhez, közelebről a magyar nyelvhez. Nyelv alatt értsük a kommunikáció és a megismerés sajátos eszközét.

Hosszú időn keresztül erről az eszközről csak mint történetileg vizsgálható jelenségről tudtak gondolkodni, például a szavak alakváltozásairól vagy jelentésváltozásairól, a szavak toldalékolásainak változásairól (a névszó- és az igeragozásáról) – mint a magyarban (egy jellegzetes agglutináló nyelvben; a másként épülő nyelvekről most nem is gondolkozva) – és így tovább. A szavakra (és főként az állandó szókapcsolatokra, a kollokációkra) vonatkozó információkat szótárakban rögzítették (és ezekben mód volt az alakváltozásokat is rögzíteni, ugyanígy a jelentésváltozásokat meg sok minden egyebet). A névszó- és igeragozásokat a latin mintájára foglalták táblázatokba (declinatio-kba, illetőleg coniugatio-kba). Ezeket a táblázatokot egymásra tekintve (rendszerszerűen) állították össze, megadva, hogy mely szavakra melyik ragozási minta érvényes; és természetesen számos kivételt volt szükséges rögzíteni. Vagyis érvényesnek tekintették azt az igen régi meggyőződést, hogy a nyelvet valamifajta rendszerszerűség jellemzi. Ferdinand de Saussure viszont már arról beszélt a 20. század elején, hogy a nyelvet nem egyszerűen rendszerszerűség jellemzi, mert valójában a nyelv rendszerek együttese. Ez a gondolat a nyelvtudomány történetében igen jelentősnek bizonyult (sőt, általában a társadalomtudományokban is; a *strukturális* nevezett szemléletmód kiindulópontjává vált a néprajztól a pszichológiáig és tovább).

A nyelvtudományban a rendszer a nyelv leírásának eszközeként jelent meg: ha rendszerekről van szó, akkor ezeket kell (célszerűen) egyenként leírni és e rendszerek egymáshoz való viszonyát: mert ezzel egyúttal leírtuk magát a nyelvet is. Ha madártávlatból tekintünk a

nyelvre, mintha három rendszer leírását kellene elvégezni: a fonémákét, a morfémaikét és a szintagmákét (de talán jobban rátalálunk a problémára, ha szintagmák helyett a mondatokat célozzuk meg, mint sajátos szintagmákat; noha Saussure szemében a mondat nem volt a nyelvleírás része, mert a mondat, szerinte, a nyelvi produkció, a beszéd világához tartozik). A fonémákat és a morfémaikat felsorolni és jellemezni egy-egy nyelvben viszonylag könnyű feladat, hiszen nincsenek túl sokan és a Saussure-i rendszerfogalommal jól lehet kezelni. Saussure a maga rendszerfogalmát a 19. századi szociológia fogalomkészletéből, legkiváltképpen E. Durkheimtől vette át és ez voltaképpen nem takart mást, mint az adott struktúra elemeinek és az elemek egymáshoz való viszonyainak (többnyire oppozíciók segítségével történő) felderítését és leírását. Ez a rendszer-fogalom csak és kizárólag statikus rendszerek kezelését engedte meg. A saussure-i nyelvszemlélet ennek megfelelően szinkron volt: a vizsgálat a nyelvet egy adott pillanatban való állapotában rögzített módon vélte leírhatónak (a nyelv történetiségét, a diakróniát szinkron állapotok sorozataként gondolta el). Ez a mentalitás viszont a szintagmák (mondatok) leírásakor csorbát szenved. Ezek ugyanis végtelen sokan vannak. Már pedig végtelen sok dolgot véges időben (ez áll mindig rendelkezésünkre) elvileg nem lehet (egyesével: disztributíve) leírni. Ennek a problémának Saussure egyáltalában nem volt tudatában. Noam Chomsky nevéhez fűződik ezen fajta nyelvleírás lehetetlenségének tudatosítása. Szerinte ezért nem is a nyelvet kellene leírni, amely tehát végtelen sok szintagma (mondat) leírását igényli, hanem azt a *masinát* (jobb szó híján), amely akár az adott nyelvhez tartozó összes (végtelen sok) mondatot is elő tudja állítani, illetőleg egy tetszés szerinti nyelvi jelenségről (mondjuk: szósorról) el tudja dönteni, hogy az adott nyelvhez tartozik-e vagy sem, mint jólformált jelsor. Nyelvi kompetenciának, ebben az esetben: magyar nyelvi kompetenciának nevezzük ezt a *masinát*. Amikor elsajátítunk egy nyelvet (például megtanuljuk az elsőt nyelvet, anyanyelvünket) éppen ez a nyelvi kompetencia alakul ki bennünk. A végtelen pedig azt jelenti, hogy az, aki ennek a nyelvi kompetenciának a birtokában van, mindig hallhat olyan mondatot, amelyet korábban még nem és erről el tudja dönteni, hogy az adott mondat az adott nyelvhez tartozik-e vagy sem; sőt, mindig tud legalább még egy olyan mondatot mondani, ami az adott nyelvhez tartozik és soha korábban nem mondta ki és nem is hallotta.

Chomsky felfogása a nyelvtudomány feladatáról alapvetően különbözik a korábbi felfogásoktól: felfogását generatív grammatikának szokás nevezni. Miközben a (generatív) grammatika feladata a nyelvleírást illetően nem változott: a teljes nyelv leírását hivatott megvalósítani; ezt nyelvi kompetenciának hívja, amely képes arra, hogy a nyelvnek bármely részét aktualizálja, de csak azt aktualizálja, amire éppen a beszélő vagy a hallgató szándéka szerint szükség van. Még egyszer: miközben a nyelvtudomány feladata Chomsky kezében sem változik, de a problémamegoldás érdekében a hozzáállást alapvetően megváltoztatja, hogy így maga az alapp probléma megoldhatóvá váljék. Az igazság kedvéért tegyük hozzá még azt, hogy a generatív grammatika immáron több mint hatvanéves története eddig nem hozta meg azt, hogy teljes mélységében és teljes részletességében fel legyen tárva valamely nyelvi kompetencia; de az sem derült ki, hogy maga a feladat megoldhatatlan.

A nyelvtudomány története arra ad példát, hogy a valódi kérdés az, hogy mely invariancia (vagy invarianciák) alkalmasak az alapkérés megválaszolására, a nyelv leírásának megvalósítására. Például elegendő-e az adott nyelv statikus struktúrájának felderítése, vagy nem elegendő?

(1.0.0.3) Nézzük aztán még másfelé is – a rálátásunk növelése kedvéért; gondoljunk most az ásványolaj kitermelésére. Lehet, hogy az ásványolaj kitermelésének problematikája nem minden ponton mutat hasonlóságot a kommunikáció fogalmi hálójának felderítésével, de talán elég sok ponton lehet hasonlóságot találni ahhoz, hogy ez is tekinthető legyen elmemozdító kiindulópontnak.

A ásványolaj sajátos geomorfológiai körülmények között gyúlik (gyúlt!) össze a Föld szilárd kérgében. A kutatás feladata az, hogy a földkéreg pásztázásával megtalálják azokat a helyeket, mezőket, ahol ásványolaj található, akár 1500 méteres mélységben is. Ezen mezők felett vagy szárazföld van vagy tenger. Vizsgálatuk nyilvánvalóan műszeres vizsgálat (ma már sokféle műszer, illetőleg mérési technológia áll rendelkezésre; az első műszerek egyike éppen az Eötvös-inga volt). Az ásványolaj felszínre hozatala az olajmező fölötti réteg megfűrésével kialakított kútból történik. Ez a kút lehet merőlegesen fűrt, de lehet a merőlegetől eltérő szögben, terelt módú is. Az ásványolaj kitermelésének technológiája jelentősen függ attól, hogy milyen mélyről kell felszínre hozni az olajat, nem kevésbé attól, hogy az olaj környezetében milyen más anyag(ok) található(k): víz vagy gáz vagy mindkettő. Előfordul, hogy olajat keresnek és ott, ahol éppen lefűrtak gáz tör a felszínre vagy víz. Nyilván az olajat a földkéregből ki kell szívni vagy ki kell préselni (jelentősen csökkennek a költségek, ha oly módon sikerül a fűrés, hogy a kőolaj mellett jelenlevő gáz az, ami felszínre nyomja magát az olajat). Mind az ásványolaj, mind pedig a gáz gyúlékony anyag, hajlamos a robbanásra. Ez tovább bonyolítja a kitermelés technológiáját és – természetesen – növeli a költségeket.

Tekintsük azt a roppant egyszerű helyzetet, amely lényegében az ásványolaj kitermelés minden változatában jelen van: legyen a kút, a furat, és az olaj felszínre juttatása (felszálló csőben) az a háttér, amely előtt szemügyre vehetünk lényeges különbségeket akár a technológiában való elmélyülés nélkül is. A biztos pont pedig legyen a kút (a felszálló cső) helyben tartásának igénye. Kezdjük mindjárt a kútnak, illetőleg a furatnak otthont adó fűrótoronnyal. Könnyű belátnunk, hogy erős talapzaton kell állnia a toronynak, hogy ellenálljon a szél nyomásának: úgy kell megalapozni, hogy szilárdan álljon az adott helyen az éppen adott talajviszonyok között. Ez néha kevesebb, néha viszont sokkal nagyobb alapozást igényel. Ha azonban a talapzat nem szilárd talajon, hanem például tengerben áll, akkor egészen más viszonyokból kell kiindulni. Ha part menti, sekély vízben, akkor is állhat a fedélzet lábakon, hasonlóan a szárazföldihez (általában 120 méteres vízmélységig), de ha olyan mély víz fölött van a termelőfedélzet, ahol az efféle alapozás már nem lehetséges, akkor úszik. Ilyenkor vagy kihorgonyozzák a fedélzetet, mint egy hajót, vagy félig merülő fűrófedélzetet alkalmaznak: nem egyszerű. Arról nem is beszélve, hogy a víz(tömeg) mozgásban is lehet, akár (a tenger) természetes hullámozgásában, akár erős szelek hatására. Ezeket a fedélzeteket (hajócsavarok működtetésével) radar, sonar vagy éppen mesterséges holdak adataival tartják dinamikusan helyben; maguk a fedélzetek, a körülményeknek megfelelően süllyeszthetők (akár a tengerfenékre is, 3000-3500 méterig), illetőleg emelhetők. Mindezekkel az a cél, hogy a felszálló csövet stabilan helyben tartsák.

Majdnem minden műszaki paraméter változhat, az invariancia az adott esetben a helyet jelenti.

(1.0.1) A *kommunikációról* alkotott fogalmunk az elmúlt ötven-hetven évben (durván az elektronikus tömegkommunikáció elterjedésétől kezdve) három irányban is mutat jelentős változásokat:

- ◆ kiszabadult a kétszemélyes közvetlen emberi kommunikációt meghatározó tapasztalatok világából;
- ◆ radikálisan átalakultak a kommunikációval szükségszerűen együtt járó technológiai körülmények;
- ◆ olyan jelenségek kommunikatív karaktere lett felismerve, amelyeknek ez a jellege korábban nem volt nyilvánvaló.

(1.0.1.1) Mi sem természetesebb, mint az, hogy a közvetlen emberi kommunikációval (az un. dialógussal) kapcsolatos tapasztalatok alkották a kiindulópontot a kommunikációra való tudatos eszmélés kezdeteitől. A dialógus olyan emberi jelenség és a mögötte meghúzódó invariancia, amely alighanem az emberhez antropológiai mélységben tartozik hozzá. Nincs ember dialogikus kommunikációs tapasztalatok, illetőleg igények nélkül.

Ez a kétszemélyesség (magában a *dialógus* jelentésében is ez van, hiszen a görög *dia* éppen kettőt jelent) mára már oldódni látszik. Kiderült, hogy nem csak két ágense lehet a dialógusnak, de három is; sőt 7 ± 2 . Aztán az is kiderült, hogy a dialógusban soha nincs beszélő és hallgató (feladó és vevő), diszjunktív értelemben, hanem résztvevők vannak, akik egyaránt lehetnek beszélők és hallgatók is; vagyis a dialógus résztvevőjének szerepe egészen másként képződik, mint gondoltuk sokáig (és gyakran gondolják még manapság is, például a magyar nyelvtankönyvek írói).

Még más is kiderült, például az, hogy nem csak mi emberek lehetünk résztvevői kommunikációnak, de másféle jószágok is: szervezetek (vagy intézmények) mint például egy iskola vagy annak a tanári kara és így tovább (ezeket a kötet kollektív ágenseknek nevezi). De ugyanígy valódi résztvevői lehetnek a dialógusnak egyes háziállatok, például a kutyák is. És nehéz volna elvitatni, hogy számítógépeinkkel folytatott interakcióink, esetenként, ne volnának dialogikus kommunikációk.

És még egy újdonságról: korábban azt gondoltuk, hogy kommunikációnk valami olyasmi, amit nyelvi-kommunikációs körülmények között állításnak nevezünk. Úgy tudatosítottuk magunkban azt, hogy mi a kommunikáció, mint ha nem kérdeznénk sohasem, mint ha nem dicsérnénk meg (vagy éppen dorgálnánk meg) egymást sohasem; mint ha nem kérnék sohasem egymástól semmit, sőt mint ha nem utasítanánk egymást erre-arra. Valójában ezeket mind tesszük és ezek mellett, még sok másféle dolgot is csinálunk kommunikációink során.

Mindezek a kommunikáció fogalmát alapvetően érintik. És ezen belül is főként a kommunikáció ágenséről alkotott képünket módosították.

(1.0.1.2) Korábban a kommunikációhoz a pont-pont közötti jelentés- (újabbban: információ-) átvitel fogalma kapcsolódott. Igaz ugyan, hogy ez már a dialógus esetében sem volt igaz, mert a dialógus sem kölcsönös információ-transzfer, hanem valamifajta kölcsönös erőfeszítés valamilyen közös eredmény elérésére, például egy vitatott kérdésben közös álláspont kialakítására. A kölcsönös információ-transzferre alapított dialógus-fogalom még az olyan látszólag tét nélküli dialógusok esetében sem adekvát, mint például a pletykálás; azon egyszerű okból nem, mert a pletykálásnál is figyelnek egymásra a résztvevők, amely koordináció nem vezethető le a kölcsönös információ-transzferből.

Az internet típusú kommunikációs hálózati-technológia világított arra rá, hogy voltaképpen egészen másról van szó, nem egyszerűen – mondjuk így – a beszélő információ-transzferjéről. S ez valójában már az internet megjelenése előtt is így volt. Például, ha szükségünk van valamilyen információra (vagyis, ha nem tudunk valamit), elmegyünk könyvtárba és a szakkatalógus segítségével megkeressük és így hozzájutunk (megszerezzük) a bennünket érdeklő tudást. Ugyanezt tesszük hálózati környezetben a keresőmotorokkal (például Google-lal vagy általában a browserekkel). Transzfer helyett elérés (legújabbban adatbányászatnak is hívják ezt az aktivitást). Természetesen ahhoz, hogy elérhető legyen egy tudás-elem (információ), elérhetővé kell tenni (és ezt éppenséggel hívhatjuk a adó-oldali információ-transzfernek is).

Annak a koncepcionális váltásnak, ami az átvitel (transzfer) helyett az elérést (access) állítja előtérbe, az a lényege, hogy nem a transzferáló ágens áll a kommunikáció középpontjában, hanem az az ágens, akinek szükséglete (igénye) van valamifajta tudásra. A szocioló-

gusok előszeretettel beszélnek ágensekkel kapcsolatban mozgásterekről: a transzfer ekkor nyomásos (push) mozgástérben működik; míg az elérést előtérbe állító felfogás szívásos (pull) mozgástérben gondolkodik. Az ágens a kereséssel és a megtalálással ezt a szükségletét elégíti ki. Így van ez a legegyszerűbb, leggyakoribb dialógus esetében is. Ha valaki érdektelen, apatikus (sokféleképpen lehet jellemezni ezt az ágens-állapotot), részt sem tud venni efféle emberi erőfeszítésben.

A kommunikáció, mai felfogásunk szerint, az érdeklődéssel, a kíváncsisággal kezdődik: explorációval (vagy ahogy még megfogalmazhatjuk, súlyosabb szavakat használva: annak felismerésével, hogy folyamatosan olyan helyzetben vagyunk, amit problémának nevezhetünk, és amit meg kell oldanunk; akkor is, ha nem tudjuk hogyan; ennek a kétségnek, tudáshiánynak a leküzdése nagyon gyakran kommunikációval történik: kommunikatív módon pótoljuk felkészültségünk hiányosságait).

Vannak persze olyan helyzetek is (akár problematikusak, akár nem), amelyeket tudomásul veszünk ugyan, de nincs indíttatásunk leküzdésükre. Ezekről majd később.

(1.0.1.3) Manapság sok olyan jelenség kommunikatív karakterét ismerjük fel, amelyről korábban nem gondoltuk volna, hogy kommunikációként tekintünk rá. Nagyon széles ezen jelenségek horizontja a legegyszerűbb kitzűző használatától a szervezetek (például egy iskola vagy egy gazdálkodó szervezet) belső felépítéséig. Hiszen az, hogy ki kinek a főnöke, kinek-kinek mire van jogosultsága és kötelezettsége egyúttal azt jelenti, hogy ki-kivel és hogyan kommunikál(hat), kinek számára milyen kommunikáció lehetséges és hogyan kötelessége. Mindezt a szervezet *szervezeti és működési szabályzata tartalmazza*, amelyet aligha lehet másként olvasni, mint az adott szervezet kommunikációs stratégiáját.

Ezek, a kommunikáció-fogalom horizontján újabban megjelent témák vezetnek oda, hogy ma már elméletek vannak arra vonatkozóan, hogy a kommunikáció nem kizárólag két ember, esetenként könnyed időtöltése; de maga a társadalom sem más, mint bonyolult, esetenként roppant nehezen feltérképezhető kommunikációs rendszer. Egy adott társadalom társadalmi kommunikációjának karaktere a társadalom tagjai számára elérhető kommunikációs szerepekkel jellemezhető. Ezen szerepek rendszerével, amelyeket jól ismerünk, mint demokráciát, vagy éppen a demokrácia különböző változatait (képviselőit, közvetlen részvételen alapulót – ilyen volt a görög városállamokban és ilyen van most Svájcban – és így tovább). A szociológia és a politológia legtöbb fogalmát ma már értelmezni lehet a kommunikációelmélet fogalmaival.

(1.0.2.1) Mindezekből a változásokból egy valami biztosan következik: manapság már nem lehet *a kommunikáció fogalmáról* beszélni, legfeljebb *különböző kommunikációk (különböző) fogalmairól*. Szokták ezt úgy is mondani, hogy a kommunikáció fogalma valójában fogalmak nyalábja.

Ahol az egyes fogalmak között igen jelentős lehet a különbség. Viszont az is világosan megfigyelhető, hogy erőfeszítések vannak arra, hogy ezek a különböző fogalmak valamilyen egységes keretben legyenek bemutatathatók. Vagy ha tetszik, mégis csak egyetlen fogalom keretében legyen valamennyi elhelyezve (még ha bonyolult is ez), de úgy, hogy a keretbe helyezéssel semmi különbség ne vesszen el, az egységes jelleg pedig kiütközzön. Ez azonban ebben a pillanatban kizárólag reménye a kutatásnak és nem eredménye.

(1.0.2.2) Az én személyes kutatói ajánlatom erre az egységesítő keretre a *participáció* fogalma köré építhető keret. A participáció eredetileg politológiai fogalom. A részvételi demokráciával kapcsolatban szokás említeni. A II. Világháborút követően az atlanti világ emberei ez-

zel a felütéssel írtak alkotmányokat afrikai országoknak; nem túl nagy sikerrel. Megjelentek utóbb olyan tanulmányok is, amelyek az eseményekben való hatékony részvétel igényeinek megfelelő kommunikációt vizsgálták részben empirikusan, részben sikerességének javítása érdekében teendő lépéseket ajánlva. Ebben a kötetben a participáció meghatározóbb szerepet kap: azt a felismerést törekszik operacionalizálni, ami magában a kommunikáció szó jelentésében is benne van; a kommunikáció ugyanis közösség; sőt, *communio*.

(1.0.3.1) Ha felismerésként csodálkozunk rá erre, megkerülhetlenné válik a kérdés: mi is a különbség a kommunikáció és a világ egyéb dolgai között? Erre a kérdésre azonban csak egy érvényes válasz adható: tulajdonképpen semmi. Hiszen nem tudjuk a világ dolgait magunk körül úgy ketté osztani, hogy az egyik sarokba gyűjtjük a kommunikációkat, egy másikba pedig minden egyebet: a nem-kommunikációkat. Nincs erre mód, sőt, a jelek szerint nem is lehetséges olyan algoritmust találni, amellyel ez a látszólag egyszerű feladat megoldható volna.

Ez az algoritmus, ha volna, episztemológiai volna. És érzékeljük azt is, a mai episztemológiai kutatásokból, hogy nagyon nagy a nyomás az algoritmus megtalálására, sőt arra is, hogy olyan legyen, amely a vágyott ketté osztás ellenére a világot körülöttünk egységesnek láttatja. Mondhatnám így is: egyrétűnek; bár ezzel már nem episztemológiai beszédmódban szólnánk, hanem ontológiaiban. Akárhogy is fogalmazunk: ez az igény valamifajta materializmushoz vezet. Lehet ez egyszerű és lehet szofisztikált, lehet régi divatú és lehet vadonatúj, de materializmus; és ez az, amitől megóvnám magamat és a kötet olvasóit is. Lehet ezt előítéletnek tekinteni, lehet tudománytalannak mondani; bár nem erről van szó, hanem arról, hogy az efféle egységben láttatás mindig felveti a redukcionizmus veszélyét. Ezt pedig nagyon szívesen elkerülném.

Ha azt a kommunikáció-fogalmat tekintjük, a participációt, amelyre ez a kötet épül: a kommunikáció participációra alapozott elméletét (PTC), akkor nincs szükség erre a redukcióra. Elkerülhetjük a redukcionizmust és mégis láthatjuk a dolgainkat a világban egységesnek: ez végeredményben a PTC sajátos kiterjesztését jelenti, amelyet PTE-nek (az entitások vagy a dolgok participációra alapozott elméletének) nevez a kötet. Ahogy a PTC-ben a C a kommunikációra utal, PTE-ben pedig az E a dologra (az entitásra), amelynek értelmezési tartományába minden beletartozik, ami van/volt/lesz és ami nincs/nem volt/nem lesz; mi az, ami lehet, hogy van és mi az, ami biztosan nincs (mai tudásom/unk szerint); sőt úgy is, hogy mi van körülöttem/tünk egyáltalán; vagyis hol is élek/ünk. Ha így értjük a PTE értelmezési tartományát, akkor ennek – természetesen – része mindaz, ami a PTC-be beletartozik. Vagyis tekinthetünk úgy a PTE-re, mint a PTC valamifajta kiterjesztésére. Ez a cél: a kötet pedig kísérlet a cél elérésére és egyáltalában nem igényli *a végleges megoldás* címkét.

(1.0.3.2) Minden fejezet elején található egy rövid, 0-val jelzett bevezető rész, mondhatnánk, a fejezet szinopszisa, amely azt a célt hivatott szolgálni, hogy a lehetőségek szerint precízen, de mégis érthető nyelven legyen elmondva, mit várhat az olvasó a kötetben belülről az adott fejezettől. Hol a fejezet helye az egészen belül és mi az intellektuális magja, illetőleg hozadéka.³

A dolgok állása nem monográfia, inkább tanulmánygyűjtemény:

³ Endre fiam hívta fel a figyelmemet Daniel Keyes *Flowers for Algernon* (Harcourt Brace & World, Inc., New York, 1966) magyarul: *Virágot Algernonnak* című regényének egy részletére (fordította: Szepessy György): „Ismét átolvastam az *Algernon–Gordon Effektus*-ról írt dolgozatomat, s noha tudom, hogy én írtam, egyre úgy érzem, hogy másvalaki írta. A legnagyobb részét meg sem értem.” (226). Nos, ezt szeretném elkerülni ezekkel a fejezet bevezetőikkel.

- ◆ minthogy a benne található leírások nem tekinthetők véglegesnek, csak ideiglenesnek;
- ◆ minthogy a benne található leírások nem teljesek, éppen hogy részlegesek, bár törekszenek a minél inkább való teljességre.

(1.0.4.1) Amikor összeállt ennek a kötetnek a tematikája, a szerkezete és benne az egyes fejezetek tartalma, arra törekedtem, hogy valami nagyon egyszerű, mondhatnám megalapozó címet találjak. Ebből lett: *A dolgok állása*. Csak utóbb ötlött fel bennem, hogy ilyen címmel akár már más is írhatott könyvet az európai tudományosság évezredeiben. És valóban: Titus Lucretius Carus (kb. Kr.e. 99 – Kr.e. 55) jutott legelőbb is eszembe, akiről nem tudtam sokkal többet, mint egy valaha latint is tanuló átlag diák, de olvastam egy keveset több mint 14000 soros költeményéből, a *De rerum natura*-ból [*A dolgok természetéről*], amely halála előtt nem sokkal keletkezett. A hatástörténetéről, voltaképpen az európai művelődéstörténet egy izgalmas vonulatáról, azonban semmit sem tudtam, amíg kezembe nem került, Attila fiam és Trautz Erzsébet valaha volt tanítványom és manapság jó barátom agilitásából és erőfeszítéseik eredményeként, Stephen Greenblatt könyve⁴ Poggio Braccioliról (1380 – 1459). Ő volt az a humanista, aki Lucretius majd ezer éven keresztül elveszettnek hitt művét megtalálta egy kolostori könyvtárban, alighanem Fuldában, és lemásolta; ezzel (és más eseményekkel együtt) olyan változást indukálva Európában, a Reneszánsz megjelenését, aminek ő maga biztosan nem volt tudatában. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a mai Európa Lucretius nélkül más volna, mint ami.

(1.0.4.2) *A dolgok állása* végeredményben a *De rerum natura* tekint. Ez sok mindenben egyetértést jelent, például a széttekintés horizontját illetően vagy meggyőződését az elemi részecskék folyamatos mozgásban létét illetően; és sok mindennel pedig nem, például az élet célját illetően: ami Lucretiusnál az epikuroszi élvezetek keresését jelentette és a fájdalmak elkerülését; vagy mint például a vallás azonosítását babonás képzelgésekkel és így tovább. Talán fogalmazhatnék úgy, hogy a *De rerum natura* megírása óta jószereivel kétezer év telt el; sok mindent másként látunk, de Lucretius elkötelezettsége a megismerés iránt manapság is példaértékű.

Ma már senki sem hiheti komolyan, hogy a világban fellelhető változatosság közvetlenül az atomok véletlenszerű ütközéseinek következtében kialakuló hosszabb-rövidebb ideig fennálló konfigurációknak az eredménye. Senki sem hiheti komolyan, hogy a történelem ugyanezen véletlenszerűségek sajátos megnyilvánulása. Lucretius idején (de nem Lucretius filozófiája szerint) – aztán a kereszténység megjelenését követően még inkább – a történelem üdvtörténet volt. Ámbár még a közelmúltban is – hosszú ideig – az evolúció a dolgoknak a tökéletesedés irányába való elmozdulását jelentette. Szerencsémre, a boldogemlékű Vekerdi Lászlótól (1924 – 2009) tanulhattam meg, hogy mit is jelent valójában a történelem megértése.⁵ Azt értettem meg, hogy a történelem tanulmányozásában sincs valódi alternatívája az

⁴ The Suerve. How the World Became Modern. New York – London, W.W. Norton & Co, 2011; magyarul: Egy reneszánsz könyvvadász. „Kézirat sosem ég el”, Hogyan vált modernné világunk? Ford.: Zsuppán András, Budapest, Typotext, 2015.

⁵ Híve volt a francia Annales iskolának és mindig a mikro história fogalmi kereteiben gondolkozott. Elegendően voltaire-iánus volt ahhoz, hogy Jean-François Lyotard (1924 – 1998) nélkül se higgyen a Grand Narrative-ákban, de annál inkább a témához kuporodó és kitartó figyelem felismeréseiben. Nagyon szerencsésnek tekinthetem magam, hiszen Vekerdi László mellett más kitűnő személyeket említhetek még: mesteremként gondolok Vekerdi László mellett Németh Lajosra, Simon Sándorra, Szépe Györgyre és Tegye Imrére is.

analitikus észjárásnak: a finom megkülönböztetéseknek és azonosításoknak.⁶

A dolgok állása olyan invarianciákat tanulmányoz, amelyek nagyon messze esnek bármiféle történelmi invarianciáktól, de a témához kuperodó és kitartó figyelem itt is ugyanaz kell, hogy legyen. Ugyanaz az analitikus észjárás: *a finom megkülönböztetéseké és azonosításoké.*

(2) Arról, ami problematikus és arról, ami nem az: *a problémáról*

(2.0.1) Most, amikor ezeket a sorokat írom, Annácska, 23 éves kislányom, már túl van orvosi tanulmányainak felén, de amikor rendszeresen ott találtuk a bejáratú ajtó környékén miközben cipőjével volt elfoglalva, éppen csak járni tudott. De fejébe vette, hogy a cipőjét nem csak be kell kötni, de szépen kell bekötni. A cipő pedig akkor van szépen bekötve, ha a masni a kötésen egyforma: nohát neki viszonylag hamar sikerült túljutnia az első nehézségen, vagyis az első csomón, de a második csak nagyon nehezen volt leküzdhető, igen sok gyakorlással lett csak úrrá a második csomón úgy, hogy az szimmetrikuságával elnyerje a tetszését is. Kitaratóan igyekezett. Ha el akartunk menni otthonról, időben rá kellett venni, hogy kezdjen neki a nagy műveletnek (mert senkitől nem fogadott el segítséget), hogy időben készen legyen. A legkisebb szabálytalanság is dühössé tette: jóformán leküzdhetetlen problémát jelentett ilyenkor számára az önkontroll. Kétségtelen, hogy nem mindenki ilyen. Vannak olyan cipőkötők, akiket egyáltalán nem zavar, ha a masni nem áll szépen. Ismertem olyan egyetemi hallgatót (igaz, nem Magyarországon, hanem a tengeren túl), akit egyáltalán nem zavart még a bekötetlen cipője se: ezért aztán egész nap igencsak sajtósan közlekedett, hogy ne bukjon fel saját cipőfüzőjében. Amikor előre lépett az egyik lábával, akkor egyúttal meglendítette és csak utána tette le a földre; és ettől a lendülettől előre került a cipőfüző és nem gabalyodott bele. Aztán ugyanígy a másik lábával. Őt nyilván ez az állapot nem zavarta, Annácskát meg nagyon is zavarta, ha nem voltak eléggé csinosak a masnik.

(2.0.2) *Él, mint hal a vízben.* Amikor ilyesmit mondunk, nem gondolunk problémára, különösen nem sürgősen megoldandó problémára. Aki vagy ami így él, mint hal a vízben, alighanem remekül érzi magát, gondtalanul, vígan él.

Tulajdonképpen mindannyian – többé-kevésbé mindig tudjuk (éber állapotunkban és ha nincsenek korlátozó tényezők az észlelésünkben) –, hogy mi van körülöttünk vagy éppen bennünk. Tapasztaljuk, hogy nincs bekötve a cipőnk, ha éppen nincs. Érezzük a fejfájásunkat, ha fáj – bár az is előfordul, hogy érezzük a fájdalmat és nem tudjuk pontosan, hol is fáj, vagy mi is az oka. És így tovább. Minden ilyen helyzetben van belátásunk arról is, hogy mi volna jobb számunkra az adott pillanatban. A bekötött (vagy éppen a csinosan bekötött) cipő a lógó cipőfüző helyett. A jó közérzet a fejfájás helyett. Annácskának nem kellett, hogy lógjon a cipőfüzője, mégis elégedetlen volt azzal a helyzettel, ami nem volt az ő esze kereke szerint tökéletes. Miközben hányszor fáj a fejünk csak annyira, hogy más, éppen aktuális dolgunkat előbbre valónak véljük fejfájásunk csillapításánál?

Problémahelyzetben vagyunk, ha – ágensként – észleljük a környezetünket és tudjuk ezt viszonyítani ahhoz, hogy mi volna a számunkra (valamely ágens számára) kívánatosabb a

⁶ A megkülönböztetésekről és az azonosításokról, természetesen, szoktam beszélgetni – mondjuk így – akadémiai környezetemmel. Közülük e helyen is megköszönöm Demeter Mártonnak, Domschitz Mátyásnak, Gion Zsófinak, Kovács Lajosnak, Síklaki Istvánnak, Szabó Mártonnak, Terenyi Zoltának, Trautz Erzsébetnek és Zalka Zsoltnak a rám szánt idejüket. És természetesen fiaimnak és lányaimnak: Annának, Attilának, Endrének és Eszternek is.

jelen helyzetben: ha aztán ez a különbség meghalad egy küszöbértéket (amelynek értéke függ az ágenstől, de más tényezőktől is), akkor tekintjük magunkat problémahelyzetben levőnek. Probléma nincs az ágens problémaidentifikálása nélkül. Következésképpen: ágens nélkül még kevésbé. Kizárólag az ágensnek van/lehet problémája.

Magát a problémát ez a diszkusszió olyan *különbségnek* tekinti, amely az adott ágens *valamely alkalommal való helyzete* és egy számára ugyanakkor *kívánatos helyzet* között áll fenn, és meghaladja az ágens számára akkor és ott tolerálható értéket (a *kritikus különbséget* vagy *küszöbértéket*); természetesen akkor és csak akkor, ha az ágens ezt identifikálja.

Annácskának nyilvánvalóan volt problémája a cipőbefűzéssel kapcsolatban, míg a név nélkül említett tengerentúli diáklánynak nem volt. A különbség túrésében nagyon nagyok lehetnek az eltérések. Lehetnek aztán olyan ágensek, akik számára a megjelenő különbségek olyan nagynak mutatkoznak, hogy vélheti: reménytelen a helyzet megváltoztatása (a probléma megoldása). Lehetnek olyanok a különbségek, amelyek nem a problémamegoldó aktivitást váltják ki, hanem éppen az elkerülését. És lehet, hogy az ágensnek azon túl, hogy valamit észrevesz a problémából, nem támad benne megoldásra irányuló aktivitás. Mindössze szemléli a helyzetet, esetleg türelemmel vagy esetleg rosszkévéen vagy éppen tehetetlenül. Sőt, nem is igényli a probléma eliminációját, mert például érzékeli ugyan a problémát, de nem gondolja magát – az adott problémát illetően – problémamegoldó ágensnek.

Kétségtelen, hogy egyes esetekben van választási lehetőség: megoldjuk vagy elkerüljük. De ez nincs mindig így. Gyakran olyan helyzetekben észlelünk problémát, amelyekben a probléma meg-nem-oldása az ágens integritásába (életébe) kerülhet. Máskor csak az életminőségének változását (nyilvánvalóan romlását) eredményezi a probléma meg-nem-oldása.

(2.0.3) Vajon a halnak van-e belátása arról, hogy mi volna számára jobb az adott pillanatban? Várható egyáltalán bármiféle problémaidentifikáló aktivitás a haltól, miközben remekül érzi magát a vízben? Aligha.

Ha jól érzi magát, akkor nincs, egyszerűen szólva: mindössze létezik. Néha mi, humán ágensek is szeretnénk csak lenni. Lenni a jelenben és nem törődni problémákkal. Ha megtehetnénk. Megtehetjük? Szinte biztos, hogy gyakrabban tehetnénk meg, mint tesszük; de sokkal ritkábban mint sokunknak igénye volna rá.

Talán 10 éves lehettem, amikor valami jeles napra kaptam két aranyhalat egy 10 literes befőttesüvegben. A halacskáim azonban gondoskodásom áldozatai lettek. Egy alkalommal cserélni akartam az akvárium vizét és nagy körülményeskedések közepette felmelegítettem a csapvizet. Leszívtam a régit és beleöntöttem a frisset. Nagyon meglepődtem, hogy mind a két hal mennyire élvezi az új helyzetet: cikkáztak le-föl, jobbra-balra. És nem akartak megnyugodni, mígnem az egyik fölfele indult, és olyan energiával, hogy kiugrott a vízből az üveg száján keresztül. Le a földre. Óvatosan visszatettem és az előző száguldozás tovább folyt, míg nem egyszer csak, mind a kettő az oldalára fordult, feljöttek a víz felszínére és utána már nem tettek egyetlen további mozdulatot sem. Kiderült, hogy a ficákolásuk nem az önfeledt hancúrozás jele volt, hanem menekülési kísérlet a számukra elviselhetetlenül meleg vízből, csak éppen nem volt hova. Az egyik kiugrása is erről szólt. Menekültek és keresték a befőttesüvegben a számukra megfelelőbb helyet. A víz hőmérsékletét nem mértem meg, csak az ujjammal ellenőriztem és megfelelőnek találtam, amiről utóbb derült ki, hogy közel 50 fokos volt. A kívánatos vízhőmérséklettel kapcsolatban akkor és ott nem volt felkészültségem. Nyilván probléma-tudatom sem.

A hal viselkedéséből a vízben – korlátozott módon – ágenciát elvárhatunk, de személyességet nem; a hal viselkedését a vízben néhány egyszerű fizikai, kémiai, no meg biológiai összefüggésből levezethetjük. Ha saját magunkra, humán ágensekre gondolunk, már össze-

tettebb helyzetben kell előre látnunk. Esetenként, mint a hal jól érezzük magunkat; míg egy másik ágens ugyanabban a közegben el kezd aggódni, problémát azonosítani.

Annácska problémája a cipőfűzőjével kapcsolatban személyes volt. Lehetett viszont úgy érteni, hogy Eszter-lányom részére meg nem volt a cipőfűzőjének aszimmetrikus állapota személyes probléma. Ha sietett, még a cipője bekötésével sem bíbelődött: majd az autóban. És csakugyan.

A humán ágens viselkedése általában személyes: az egyik viselkedéséből nem következik egy másiké. Ahogy én látom a világot az szinte bizonyosan eltér egy másik ágens világlátásától, noha a nyers viszonyok a két ágens esetében lehetnek pontosan azonosak.

(2.0.4) A probléma-identifikálást, illetőleg a probléma-eliminálást ennek a kötetnek a diszkussziói, az ágens aktivitását tekintve, kiindulópontnak vélik. Nagyon sok tapasztalat mutatja azt, hogy a megismerésnek ez a modell jó modellje (amelynek két sarkalatos pontja a probléma-identifikálás és a probléma-eliminálás), noha ismereteseek más (talán még: ezzel a modellel versengőnek is mondható) kiindulópontok. Ilyen például a *játék*.

A személyesség a kötet diszkusszióinak mindegyikében megjelenik és a róla való gondolkodás alapvetően meghatározza magukat a diszkussziókat. Noha a megismerés európai tradíciójában a személyesre visszavezethető különbségek az utóbbi – talán – 100 évet nem számítva egyáltalán nem voltak tematizálva.

(3) Arról, akinek/aminek problematikus (az, ami; vagy nem) (PTA): az ágensről

(3.0.1) Ha elfogadható azt hinnünk, hogy problémája csak az ágensnek van, akkor talán azt mondanunk sem lesz az ördögtől valónak látszó, hogy a problémahelyzetnek az ágens szükségszerűen részese.

Ebben a diszkusszióban azzal a kérdéssel kell szembenéznünk, hogy ki (vagy mi) az ágens? Meglepődnénk, ha valaki azzal áltatna bennünket, hogy a tetőről a fejünkre eső cserép ágensként működik. S közben ez nem is olyan meglepő: ki ne hallott volna már olyan szülői vigasztalást aligéves porontyának, hogy gyere Jancsika megverjük a csúnya asztallábat, miért ütött meg. Természetesen az asztal lába sem képes ágensi funkcióra (nem csak a tetőcserép), viszont egy kisgyerek számára talán szüleje hiedelme szerint átláthatóbbnak tűnik az a helyzet, hogy nem ő volt ügyetlen és nem ő ment neki az asztal lábának, de éppen fordítva: az asztal lába neki. Manapság is nagyon gyakori az efféle félrevezető vigasztalás. Félrevezető, mert nem arra szoktatja a kisgyereket, hogy legyen óvatos, körültekintő, hanem ellenkezőleg: keresse másban a hibát, mondjuk, az asztal lábában.

Az ágensről aktivitást tételezünk fel. Alighanem passzív ágens nincs is. Legfeljebb passzívnak mutatkozó. Az ágens aktivitása voltaképpen sajátos diszpozíció eredménye.

Az ágens aktivitásának egyik jellemző vonása az ágens helyzet-felismerése. A tengerparton például egy tenyérben jól elférő kődarab a nap sugárzásától felmelegszik. De ezt a hőmérsékletváltozást maga a kő nem érzékeli. Felmelegedése passzív, képessége mindössze abban van, hogy képes felmelegedni (aztán a körülmények változása következtében lehűlni). Ha a változásokat nem követi valamifajta (akár rejtett) aktivitás (csak elszenvedése ennek a változásnak), akkor ágensként való megmutatkozásról bizonyosan nem lehet beszélni.

Az ágensként való megmutatkozás nagyon sokféle lehet. Van olyan, amikor az ágens éri valami hatás és arra azonnal válaszol, amint a termosztát a fűtési rendszer bekapcsolásával válaszol arra a helyzetre – gyakorlatilag azonnal –, hogy az előre beállított hőmérsékleti érték alá süllyedt a környezeti hőmérséklet (és kikapcsol, ha az előre beállított értéknél nagyobbá

lesz a környezeti hőmérséklet). Ellentétben a termosztáttal mi, humán ágensek (de nem csak mi) bőrünk felszíni hőmérsékletét törekszünk állandó értéken tartani; vagyis nem fűtünk (vagy éppen hűtünk), hanem melegebben öltözünk vagy leveszünk magunkról egy ruhadarabot (egy réteget) az bőrünk állandó felszíni hőmérsékletének biztosítására. Sőt, a termosztáttal ellentétben meg tudjuk szabni, mikor avatkozunk be (vagyis nincs a külső hőmérséklet és reakciónk között kényszerkapcsolat, ahogy van a termosztát esetében; ágense válogatja, hogy a beavatkozásnak mi lesz a küszöbértéke, hiszen van köztünk olyan, aki jobban tűri a hőmérsékletingadozást, mint valaki más. A termosztátnak viszont nincs szabadsága ebben: azonnal reagál, amint a környezeti hőmérséklet a beállított értékhez képest megváltozik (vagyis kikerül az érzékenységi tartományból, mondjuk, a +/- 0,5 C fokos tartományból).

(3.0.2) Ennek a kötetnek a diszkusszióiban, a PTA-ben (Participation Theory of Agent) az ágensnek két arca van.⁷ Az egyik külső (extern) perspektívában mutatkozik meg és ezt *aktorként* címkézik a diszkussziók. Az ágens aktorként működik, amikor monitorozza környezetét (és önmagát is) és ennek a monitorozásnak van eredménye. Ugyanígy aktorként mutatkozik meg, amikor valami változást idéz elő a környezetében (vagy önmagában).

Egészen másféle az ágens működése: ez a külső megfigyelő számára többnyire rejtve marad, amikor feldolgozza monitorozásának eredményét és valamilyen változást kezdeményez környezetében (vagy önmagában). Mindezeknek színtere az ágens *sajátvilága*. Az ágens sajátvilága voltaképpen az ágens tapasztalatainak, felkészültségeinek a helye.

Ezeket a komponenseket azonban nem úgy kell elképzelni, mint két golyót egy bársonyzacskóban! Az egyik komponenst *aktornak* nevezzük, a másikat pedig *sajátvilágnak*. Nagyon egyszerű dolgokról van szó: az aktor az a megmutatkozása az ágensnek, amely egy másik ágens, az alter számára is elérhető: belőlem te azt látsz, ami így mutatkozik. Nem látsz azonban belőlem mindent, mindazt, ami kitesz engem, mint ágenst; éppen hogy nagyon keveset. Amit nem látsz (a sajátvilágomat), az is ott van „bennem”, mint ágensben, de a te számodra közvetlenül hozzáférhetetlen módon. Mégsem hagyhatod figyelmen kívül, mert a sajátvilágom végeredményben meghatározza azt, hogy mit tesz (és mit nem) az aktorom, vagyis azt, ami számodra is hozzáférhető. Pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, hogy az aktor és a sajátvilág kölcsönös interdependenciában állnak egymással.

A felkészültség viselkedésminta: olyan séma, amelybe beleillesztve a konkrét eset paramétereit kivitelezhető cselekvési tervhez jutunk. Sajátvilágunkban tároljuk őket, ahova vagy tanulás (gyakorlás) útján kerültek (és örződnek meg), vagy eleve részei voltak sajátvilágunknak, mint eredendő (a humán ágensek esetén többnyire) felkészültségeink részei. Az olyan felkészültségeket, amelyek nem részei eredendő felkészültségeinknek utánzással környezetünkben sajátíthatjuk el (így például a gyufa használatát), vagy kommunikáció keretében (így válunk felkészültté az iskolában például másodfokú egyenletek megoldására) vagy a megszerzett felkészültségek sajátvilágunkban végbemenő utólagos rendszerezésében.

Például az ágens helyzet-felismerésnek egyik fontos feltétele az összevetés képessége a jelen helyzet és a jelenben kívánatos között: ez(ek) ugyanis minden ponton sajátos felkészültségeket igényel(nek). Ha ezek a felkészültségek az ágens rendelkezésére állnak, van esélye rá, hogy megoldja a problémát, ha nem, akkor a véletlen szerencsét nem számítva, az ágens esélytelen a problémamegoldás sikerét illetően.

Az ágens felkészültségei sajátvilágának részei: a többes szám pedig annak szól, hogy ezek a felkészültségek nagyon sokfélék; a példa kedvéért az olyan típusú tudások (ezek is fel-

⁷ Van még egy harmadik is: ezt *sajátlélekként* címkézi a diszkusszió, de jelenleg nem tárgyalja részleteiben, vö. Sajáttest – sajátvilág – sajátlélek *Többlét* 2017, megjelenés alatt.

készültségek), mint a kétjegyű szám összeszorzásának művészete kétjegyű számmal akár fejben, akár írásban másféle felkészültség, mint például a mohácsi vész időpontjának tudásáé.

Egyes felkészültségek eredendően bennünk vannak (genetikus örökségünk részei), mint például a pupilla-reflex, másokat meg kell szereznünk, mint például a pohárból ivás tudományát. Úgy születünk, normális körülmények között, hogy képesek vagyunk megtanulni a pohárból ivást, de mire megtanuljuk, készség szinten tudjuk, lefolyik egy kevés víz a Dunán; addig meg sokféle képes elfutni a gyerek arcán, nyakán és a ruháján az a víz, ami nem került bele a szájába, mert még nem tanulta meg, hogyan kell nyitnia, tartania a száját, hogy a víz a toroka irányába folyék, ne másfelé.

A nyelv tudása is ilyen felkészültség. Évekig tart, mire elsajátítjuk az első nyelv (az anyanyelv) tudását.

Ha bármi okból valamely szükséges felkészültség nincs meg az ágensben (például nem tanulta meg, vagy éppen képtelen megtanulni: ennek viszont számtalan oka lehet), akkor ez bizony azt is jelenti, hogy bizonyos problémákat nem tud identifikálni, illetőleg eliminálni.

Vegyük észre, hogy ezekben a diszkusziókban voltaképpen mindig egyetlen ágensről van szó; arról, aki *lát, olvas, hall, érez, észrevesz*, akinek *mutatják, mondják*; a *spektátor*ról. Sohasem másról, mert például az, aki kezdeményez egy kommunikációt, például mond valamit: alapjában véve az is spektátor és csak látszólag feladó vagy adó és így tovább.

(4) Arról, amitől fontossá válik a csomó a zsebkendőn (PTS):

a szigfikatívról

(4.0.0) Eddig való életemben a nagyobb egészségügyi katasztrófák elkerültek. Nem bánom. De – lassan – tíz éve, egy reggel arra ébredek, hogy valami nincs rendben körülöttem (és főként bennem). Eltartott néhány órát, amíg bármit is meg tudtam magamnak fogalmazni ebből a soha-korábban-nem-volt közérzetemből. Délután elmentem a házi orvoshoz, elmondtam, amit addig kigondoltam. Lefektetett a vizsgáló asztalára és elkezdte nyomkodni a hasamat. Mint egy öt perc múlva megszólalt és azt mondta: Tanár úr, most beül egy taxiba, hazamegy, összeszedi a holmijait, amire szüksége lehet míg kórházba van, és este 8-ig érkezzen meg a Kútvolgyi Kórházba; majd ott megmondják, hogy mi a teendője – és odaadta a leletet arról, amit talált.

A Kútvolgyiben már ügyelet volt, mire odaértem, azonnal hasi ultrahangot csináltatott a sebész, aki aztán maga is odajött, hogy megnézze a képet. De még ezt megelőzően arra lettem figyelmes, hogy az asszisztensek sugdolózni kezdtek a hátam mögött és mutogatni valamit a képernyőn, amit egyáltalában nem láttam (és ha láttam volna is, nem tudtam volna értelmezni); meg is kérdeztem, hogy mi az, amit látnak; végül az egyik közülük azt mondta, hogy ilyet még ő sem látott. Informatív volt. Tíz percen belül a sebészeti osztály egyik szabad ágyán találtam magam és bekötöttek egy igen erős antibiotikumot tartalmazó infúziót. Aztán később az ügyeletes sebész már kicsit beszédesebb volt: nagyon kiterjedt vastagbélgyulladásom van, ha jól látják; minden esetre megpróbálják visszaszorítani, hogy ne kelljen megoperálni. Ez két-három nap alatt eldőlt.

Eldőlt: a negyedik nap délutánján a gyulladás elmúltával kiengedtek a kórházból azzal a jó tanáccsal, hogy figyeljem magam, mert ez a fajta gyulladás, ha egyszer volt, kiújulhat. Annak a furcsa állapotnak az ismételt megjelenésére figyeljek, amivel hozzájuk érkeztem. Ha észlelem magamon, gondolkozás nélkül menjek vissza hozzájuk. Vagyis azt javasolták, hogy sajátvilágomban tárolva a megtanultakat, legyek folyamatosan kész arra, hogy a tünetek ismételt felbukkanása esetén immáron felkészülten tegyem meg a szükséges lépéseket.

(4.0.1) Volt egy tünetcsoport (az sem biztos, hogy valamennyi tünetre fel is figyeltem), amely a szakembereknek (orvosoknak) arról árulkodott, hogy vastagbélgyulladásom van. Ez a tünetcsoport alkalmas arra, hogy segítségével a szakemberek diagnosztizálják a vastagbél gyulladást. A kutató pedig mondhatja azt, hogy az adott tünetcsoport mint szignifikáns utal valamely kórképre, itt a vastagbél gyulladásra mint szignifikátumra. Amikor az orvoslás részére még nem voltak meg a manapság elérhető technikák, például (nem létezett) a képalkotó diagnosztika, az orvos a tapintható jelekből, laboratóriumi leletekből és a beteg beszámolójából tudott csak következtetni az egyébként nem látható és hallható betegségekre. Ez az oka annak, hogy a diagnosztikát évszázadokon keresztül szimptomatológiának hívták – és teljes joggal.

Vannak olyan szimptomák is, amelyek nem csak igen/nem módon utalnak egy-egy kórképre, de – mondjuk így – mérték szerint is: a 37 fokos testhőmérséklet is utal valami elváltozásra, de a 39 fok fokozottabban. A 37-ről lehet úgy vélekedni, hogy a szervezetünk leküzdi, a 39 esetén ezt feltételezni könnyelműség, kisgyereknél pedig bűnös könnyelműség.

Amikor efféle szimptomákkal szembesülünk (különösen, ha gyakran), megtanuljuk, hogy mire kell figyelniük megjelenésekor. Felkészültté válunk a szimptóma értelmezésére. Nyilván másként, mint az orvos, akinek az efféle szimptomákkal kapcsolatban sokféle (elágazó) felkészültsége is lehet:

- ◆ ha 39 fokos láz erős alhasi fájdalommal jár együtt, akkor;
- ◆ ha a 39 fokos láz tüdőből eredő zörejekkel jár együtt, ami phonendoszkóppal könnyen megállapítható, akkor pedig...

(4.0.2) Vannak olyan felkészültségeink, amelyeket – ha megtanultuk is – megtámogatjuk sajátos eszközökkel. Nem terheljük magunkat annak érzében tartásával, hogy el kell intéznünk valamit, egyszerűen csomót kötünk a zsebkendőnkre, amely emlékeztet az elintézendőre. Ez az emlékeztető az ágensen kívül van, de szorosan tartozik egy ágenshez (még ha a csomóról is van szó a zsebkendőmön: míg nem mondjuk meg, mire kellene emlékeztetnie, senki ki nem találja). Az efféle emlékeztetőt *szignifikatív*nak fogjuk nevezni ebben a diszkusszióban (a vele kapcsolatos megfontolásokat pedig PTS-sel jelöljük [Participation Theory of Signification]). És igencsak sokféle dologra tud emlékeztetni: egyes esetekben valamely állapotra, máskor valamely eseményre, vagy éppen valamely elintézendő tennivalónkra.

Lehet ügyetlenkedni is, ha például olyan eszközt választunk emlékeztetőül, ami nem alkalmas arra, hogy eszköze legyen annak az emlékeztetésnek, amire szántuk. A papírzsebkendőre nem lehet csomót kötni. A kis papír cetlire írt két emlékeztető szó, ha utóbb saját írásunkat sem tudjuk kiolvasni, nem tudja betölteni azt a funkciót, amit szántunk neki.

Szokták fürkésző magatartásnak nevezni (vagy éppen explorációnak): azt, hogy az ágens folyamatosan monitorozza környezetét és önmagát is: szimptomákat keres és másokat. A monitorozás keretében felderíti, hogy mi a helyzet a környezetében és saját magában is. Ennek eredményét veti össze azzal a sajátvilágában fellelhető képpel, hogy számára az adott szituációban mi volna a kívánatos. Ha eltérést tapasztal a számára adott és a számára kívánatos között, akkor az eltérés mértékétől függően beavatkozik vagy nem. Lehet az eltérés olyan kicsi, hogy ez nem ösztönzi cselekvésre az ágens: megmarad a csodálkozásnál, hogy így mondjuk. Lehet olyan, hogy már éppen túl van az ágens számára akkor és ott érvényesülő küszöbértéken és beavatkozik, vagyis a két értéket megpróbálja közelíteni egymáshoz (a különbséget eliminálni): fázik, mert hűvös van a szobában, ekkor vagy felvesz egy vastagabb pulóvert vagy befűt. Előfordulhat azonban, hogy a különbség olyan nagy, amit ilyen módon nem tud leküzdeni. Az is előfordulhat, hogy az ágens feladja, és a probléma megoldatlan marad ennek összes következményével együtt.

(4.0.3) Majd még visszatérünk erre: de már most sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy vannak olyan jelzéseink, amelyek nem egyszerűek, mint a csomó a zsebkendőn, hanem valamilyen nagyobb rendszerbe illeszkedő módon segítik az emlékezésünket vagy éppen a világban való eligazodásunkat. Ilyenek például azok a jegyzetek, amelyeket magunknak készítünk és amelyek segítségével szinte mindenre képesek vagyunk visszaemlékezni. Ilyen nagyobb rendszer például a nyelv, például a magyar nyelv, amelynek segítségével roppant finoman tudjuk rögzíteni a magunk számára (vagy éppen más számára) azt, amire adott esetben csak bizonytalanul emlékeznénk.

(4.0.4) A szignifikatív leírásának szükségszerű része az ágensre hivatkozás. Ágens nélkül nincs szignifikatív. A szignifikatív két részből áll: a szignifikánsból és a szignifikátumból. Ezt a két komponenst a szignifikáció (például egy nyelv) fűzi egybe. Többféle szignifikáció lehetséges. És az ágens az, aki felkészült arra, hogy a megfelelő szignifikáns és a megfelelő szignifikátum egymáshoz rendeltségét felismerje.

(5) Arról, amitől kommunikatívá válik a csomó a zsebkendőn, ha azzá válik (PTC): a kommunikatívról

(5.0.0) Mint városi sarj, aki jóformán soha sem hagyta el városának (városainak) határát, igazi irigységgel figyeltem a távolból a lovakat. Eszter, nagyobb lányom, jóvoltából (ő is medika, mint Annácska) néhány éven keresztül voltam ugyan a lovak közelében is, hiszen Eszter távlovagló, közelebb mégsem kerültem hozzájuk, de erősen figyeltem. Esztertől tudom, hogy például az amerikai Pat Parelli vagy Monty Roberts erőszakmentes idomítási módszere a lóval való kommunikáción alapszik. Megfigyelték a lovak egymás közötti kommunikációját és ezekből a tapasztalatokból indultak ki.

A lovak például majdnem 360 fokban látnak, vagyis jóformán körbe-körbe: ha a lovas a ló hátán ülve előre nyújtja karját és kezével mutatja az irányt a felkészült ló látja ezt és tudja, merre kell mennie. Persze ahhoz, hogy ez biztonsággal, hiba nélkül megvalósuljon, a lónak és lovasának kapcsolatban kell lennie egymással. Ez a kapcsolatban levés egyáltalában nem metaforikusan értendő. Mielőtt dolgozni kezd a lovas lovával, csatlakoztatnia (Join-Up) kell magához: ilyenkor a ló elé áll és lassan elindul, miközben figyeli, hogy lova mikor veszi észre lovasának csatlakoztatási szándékát. Amikor észreveszi, utána ered. Taktilis kapcsolat nincs köztük: a lovas sem nem érinti, sem nem vezetőszáron nem fogja a lovat, de közösségben vannak a csatlakozott ló és lovasa. Vajon mi volna kommunikáció, ha ez nem az? Miközben, természetesen, van másféle kommunikáció is.

(5.0.1) Az olyan emlékeztetőket, szignifikatívokat és másokat, amik létrehozása adott esetben mástól (más ágensektől) származik és sajátos médiumokon keresztül válik számunkra elérhetővé – ez a diszkusszió *kommunikatív*nak nevezi. Ilyen például a szóbeli vagy írásbeli eligazítás arra vonatkozóan, hogy például hogyan kell a lónak megtanítani a csatlakozást, vagy hogyan kell üzembe helyezni (bekapcsolni) a gázbojlert. A használati utasítások mindig ilyenek, nálunk magyar nyelven, írásbeli kommunikáció formájában mondják azt, hogy ha megtartjuk az előírásokat, a szabályokat, akkor a berendezés a kívánt módon működik. Ezeket a szabályokat nem lehet másként megtudni, megismerni, mint kommunikáció útján. Az (írásbeli, vagy a szóbeli) kommunikáció az a médium, amely az alapprobléma megoldását segíti, de ő maga, a használati utasítás, nem tartozik a problémamegoldásához, csupán előfeltétele ezeknek.

Végeredményben a kommunikatív az elérhetővé vált/tett szignifikatív. A kommunikatív (is) szükségképp van ágense. Ágens nélkül nincs kommunikatív (sem). Amikor nem

hallja meg senki (a címzett sem) azt, amit valaki (a beszélő) mond, akkor kommunikáció (beszédaktus) meg sem történt, legfeljebb kísérlet erre.

Erről a *kommunikatív*ról többféleképpen is gondolkodhatunk. Gondolhatjuk azt, a támpontok rendezhetők úgy, hogy maga a kommunikatív *esemény*nek tűnjön fel vagy éppen *aktus*-nak: ha szól hozzánk valaki, hogy a bojler bekapcsolásánál ügyeljünk arra, hogy... mi sem látszik természetesebbnek, mint hogy *beszédaktus*ról beszéljünk.

Mindazonáltal ebben a diszkusszióban a kommunikatívra mint *állapot*ra tekintünk. Például a bojler működtetni kívánó ágens azon állapotára, amelynek értelmében felkészült arra, hogy a szükséges lépéseket (a megfelelő sorrendben) megtegye a bojler bekapcsolására. Nyilvánvaló, hogy maga a felkészültség ebben az esetben is az ágens sajátvilágának része; előzetesen, azt megelőzően, hogy működtetni akarja a berendezést. Látjuk majd, hogy nem az az érdekes, mikor és hogyan jutottunk az adott felkészültség birtokába (hogyan szereztünk róla tudomást), hanem a probléma-felismerés, illetőleg a -megoldás szempontjából csak az, hogy a bojler használatát megelőzően (apriori) birtokában vagyunk-e az adott felkészültségnek, vagy sem.

(5.0.2) A kommunikatív-viszony: én és Te között, vagy én és ő, én és ti, én és ők; sőt, én és a tárgyi világ között, én és kedvenc laptopom között, én és a Duna-part Erzsébet-híd környéki szakasza között a pesti oldalon, és így tovább. De arról se feledkezzünk meg, hogy saját magamhoz is van viszonyom. Sokféle. És ezzel együtt is még csak a felszínét karcoljuk az egészek.

Ha ezeket a sokféle (kommunikatív) viszonyokat nem akarjuk egyenként tárgyalni (nem akarjuk!), akkor kell valami olyan alapot találnunk, amelyre építve az előző felsorolás részben leegyszerűsödik, részben pedig áttekinthetővé is válik. Ennek érdekében beszél majd ennek a fejezetnek a diskurzusa a kommunikációban résztvevő ágensről is mint két komponensű jószágról, akárcsak a szignifikatív esetében.

(5.0.3) Bár az ágensek ebben a diszkusszióban mintha más képet mutatnának magukról, mint olyankor, ha rátekinünk egy körülöttünk bonyolódó akcióra vagy éppen eseményre, amit kommunikációként címkézünk. Többnyire ugyanis úgy véljük ilyenkor, akár az ágens felől nézünk a dologra, akár az akció (vagy éppen az esemény) felől, hogy célracionálisról van szó: akár az ágens céljáról, akár pedig az akció (vagy esemény) céljáról gondolkozunk. Ha így teszünk, sok mindent megtudhatunk, de talán nem magáról a kommunikációról. Megtudhatjuk, hogy ki/mi mit érhet el (mit ért el) a kommunikáció által. A kommunikációról, mint eszközről; az ágensről, mint eszköz-használóról –, de vajon ennyit lehet-e csak mondanunk?

A PTC szerint nem. Miközben az eszközként funkcionáló kommunikációval kapcsolatos kérdések jogosságát nem utasítjuk el, a figyelmünket mégis inkább arra irányítjuk, hogy valójában mi a kommunikáció? Ez a kérdés ugyanis nem azt firtatja, hogy hogyan tudunk a siker reményében kérdéseket feltenni vagy utasításokat adni egymásnak; nem azt, hogy tudunk-e információt közölni (vagy éppen közzétenni), hanem azt – madártávlatból, talán –, mit tesz hozzá a világunkhoz, mit módosít rajta maga a kommunikáció.

Ez a madártávlatból rátekintés biztosan másként adja elénk még a régebről ismert kérdéseket is, de főként számíthatunk arra, hogy új kérdések vetődnek fel. Ezek között is talán a legfontosabb az, hogy a kommunikációt a világ dolgai közötti viszonyoknak fogja bemutatni. Talán nem úgy, hogy minden másfélét helyettesít (vagy éppen kiiktat), hanem inkább úgy, hogy hozzátesz és ezáltal gazdagítja a világra vonatkozó felfogásunkat. Lehet persze az is, hogy egy korábban megnevezett viszonyt radikálisan (vagy kevésbé radikálisan) átalakít, mert például már nem lehet egyszerűen annyit mondani, hogy mint valamely társadalom valamikori résztvevői kiszolgáltattottjai vagyunk a társadalmi státusunknak, hanem inkább azt, hogy

ez a társadalmi státus alapvetően kommunikatív karakterű és így általunk is befolyásolható, ha van is olyan reziduuma, amelynek csak kiszolgáltatottjai tudunk lenni. A többinek nem. A kommunikációról való gondolkozás hozzásegíthet operacionalizáltabban látnunk saját magunkat. És ennél többet várunk a tudományosnak tekinthető vizsgálódásoktól sohasem lehet(ett).

(Exkurzus) Arról, ami kép(aktus): a képről

(E.0) Ebben a diszkusszióban arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk: lehet-e olyan dolgokat művelni képekkel is, mint amiket nyelvi eszközökkel. Két álláspont létezik, az egyik szerint lehet; a másik szerint nem.

Ez a diszkusszió azonban nem egyszerűen a korábbi kísérletek, analízisek kritikai áttekintését adja, hanem arra törekszik, hogy mélyebbre ásson a konceptualizációban (PTP: Participation Theory of Pictures) és ennek alapján foglaljon állást, méghozzá az első álláspont mellett: valóban lehet olyan dolgokat művelni képekkel is, mint amiket nyelvi eszközökkel. Sőt.

(E.0.1) Mi sem egyszerűbb annál, mint azt állítanunk, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*. Ha így teszünk, akkor mindenképp előtt *teszünk valamit*, állítunk valami kontingens dolgot, vagyis valami olyat, ami lehetne másként (NB.: ki van zárva). Valami (kontingens) állítása viszont egyet jelent azzal, hogy elkötelezzük magunkat állításunk igazsága mellett; közelebbről: *elkötelezzük magunkat amellett, hogy a dolgok úgy állnak, amint állítjuk*. Természetesen az is előfordulhat, hogy tévedünk; vagyis például igaznak tekintjük azon állításunkat, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*, noha nem az (NB.: ez ugyan elképzelhető, de gonosz ember az, aki így tesz): ekkor hiába köteleztük el magunkat, állításunk mégsem igaz állítás, éppen hogy hamis. Ami pedig pontosan azt jelenti és semmi mást, mint hogy a dolgok nem úgy állnak, amint állítjuk. Éppen ezt nevezzük *tévedésnek*. Ha viszont nem tévedünk és *igazunk van* azt állítván, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*, akkor az éppen azt jelenti, hogy a dolgok úgy állnak, amint állítjuk.

Az *igaza van* és a *téved* mellett vannak még további lehetséges kimenetek: az egyik ilyen a *hazudik*: az, aki állítja, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*, úgy tesz, mintha a dolgok csakugyan úgy állnának, mint állítja, de közben tudja, hogy nem úgy állnak (NB.: miközben ez jóformán lehetetlen). Egy másik ilyen kimenethez érdemes a példán módosítanunk egy keveset: ha azt állítjuk, hogy *Nyíri Kristóf Pingvin nevű kutyája jó kutya*, akkor ugyanúgy elköteleződünk állításunk igazsága mellett, mint az előző esetben; csak hogy valójában *nem állítunk semmit sem*, hiszen olyasmi mint *Nyíri Kristóf Pingvin nevű kutyája* ezidőszert (és tudtommal) nem létezik és ami nem létezik arról állítani sem lehet semmit sem, mert az ellenkezőjét is éppen annyira megalapozottan (vagy megalapozatlanul) lehetne állítani (ennyiben a dolgok ezen állása összetettebb is, mint a tévedés esetében: szokás is ezért ezt az *igaz* és a *hamis* mellett harmadik esetként értékelni, mint *sem-nem-igaz-sem-nem-hamisat*).

A *kontingens állítások* igazsága tehát azon fordul, hogy a dolgok hogyan állnak az állítás megtételének színterén és idejében. Éppen ettől kontingens a kontingens állítás. Vannak persze másféle állítások is. Ilyen másféle például az *apodiktikus állítás* – mondjuk –, ha azt állítjuk, hogy *Nyíri Kristófnak van tömege*; ami tulajdonképpen azonos azzal, hogy azt állítjuk, hogy *Nyíri Kristófnak szükségképp van tömege*. Az efféle, nem kontingens állításokra azonban ez a diszkusszió nem tér ki; megmaradunk a kontingens állítások világában.

Ugyanis ezek a kontingens állítások is épp elég gondot okoznak, például azzal, hogy nyilvánvalóan vannak fajtáik. Nem egyfélék. Ha például azt találnám állítani, hogy *Nyíri Kristóf 181 cm magas*, akkor ugyanúgy kontingens állítást tennék, mint a jóembarasszal, mégis egészen más eljárásokhoz kellene folyamodnom azért, hogy elkötelezettségemet ezen állításom mellett érvekkel tudjam alátámasztani, ha erre szükség van. Nyíri Kristóf nagyon

sok különböző módon tud jó lenni, de csak egyetlen egy módon tud 181 cm magas lenni; viszont lehetnek az állításnak olyan színterei, amelyek esetében a 181 cm éppen a dolgok állását írja le és lehetnek olyanok is, amelyekben nem (ha például ül, vagy ha 5 éves korában állítottuk volna, amit állítottunk). Nevezhetjük ezt a két állításomat egyaránt individuálisnak, hiszen egyetlen személy léte elégíti csak ki (vagyis az az állítás, hogy *létezik egy olyan személy, aki Nyíri Kristóf*, igaz állításnak számít; ahogy az az állítás, hogy *létezik egy olyan kutya, amelyik Nyíri Kristófé és Pingvin névre hallgat*, nem igaz); de egyúttal generikusnak is azon okból, hogy az egyik esetben az állítással kapcsolatba hozható *lexikai preszuppozíció* sajátosan megengedő (a lexikai preszuppozíció értelmezési tartományába több mint egy elem tartozik), a másik esetben pedig *a színtérrel kapcsolatos preszuppozíciók* a megengedők (az adott színtér értelmezési tartományába több mint egyetlen eset tartozik). Ezek a feltételek (vagy preszuppozíciók) voltaképpen az igazságértékelést operacionalizálják. Az elemzésbe bevonható preszuppozíciók száma jóformán vég nélkül volna bővíthető, mint finomítás. Ha egy-egy esetben végét vetjük is a finomítások elősorolásának, akkor is inkább gyakorlatias szempontok vezérelnek és nem elviek. Alighanem.

(E.0.2) Arra a kérdésre, hogy lehet-e állításokat tenni képekkel, kezdetben a kutatás úgy próbált választ találni, hogy a beszédaktusok szerkezeti elemeit törekedett megtalálni a képpel kapcsolatos aktusokban. Az talán sohasem volt valódi kérdés, hogy képekkel is teszünk-e ezt-azt, mint a mondatokkal; de az már igen, hogy mi is az ilyenkor, amivel tesszük azt, amit teszünk.

Ebben a diszkusszióban képekről lesz szó, de ezt mindig értsük úgy, hogy fényképekről.

Van-e valami olyan a képek esetében, ami a mondatok jelentése (a propozíció), vagyis amit az állítás beszédaktusában éppen állítunk? Lehet mondani, hogy a jelen diszkusszió centrumában éppen ez a kérdés áll. Megelőlegezve a pozitív választ, nevezzük *ikon*nak azt, amit az állítás képaktusában állítunk: ekkor ennek propozicionális természetűnek kell lennie. Elvben két különböző képben (miközben még semmit sem mondtunk arról, hogy mi a kép és mikor különbözik egy kép egy másiktól) lehet az ikon azonos (sőt meg kell engednünk azt is, hogy egy képben a képaktus egyik esetében más ikon van prezentálva, mint egy másik esetben). Vagyis meg kell találni az ikon azonosság-feltételeit és kritériumát, illetőleg ugyanígy meg kell találni a képét is. Ha lehetséges. Ez ennek a diszkussziónak a tétje.

Érzékeltetendő azt, hogy miről is van szó: gondoljunk egy olyan fényképre, amit valamely kormányablakban akkor készítenek rólunk, amikor útlevélért folyamodunk. Vannak előírások arra vonatkozóan, hogy milyennek is kell ennek lennie; például a lefényképezett személyt úgy kell szemből ábrázolni, hogy mindkét füle látszódjék.

- ◆ Vegyük úgy, hogy a határőr átlépvén az osztrák-magyar határt (ideiglenes határ-ellenőrzés idején), megállít és kéri az útiokmányokat. Kinyitja az útlevelet, ránéz a képre, majd benéz az autóba és int, hogy mehetek: ez alatt éppen azt állapította meg, hogy az átadott útlevél az én útlevelem: megtörtént az azonosítás.
- ◆ Vegyük úgy – egy másik alkalommal –, hogy a pajkos kedvű barátom elkéri az útlevelemet és megnézi a képet benne: biztosak lehetünk benne, hogy nem azért, hogy azonosítson (mondjuk, ismer, mint a rossz pénzt), egyszer csak viszont azt mondja: borzalom, nézd meg magad, hogy akkor milyen rosszul néztél ki, a karikákat a szemed alatt; most hála Istennek nyugodtabb az arcod, nem vagy olyan elgyötört, mint akkor voltál.

Mind a két esetben mondhatjuk azt, hogy a kép nézője (használója) megtudott valamit rólam: mást az egyik esetben, mint a másikban. Az egyik esetben a határőr azt, hogy az útlevél az enyém. A másik esetben, a barátomnak, alighanem érdektelen, hogy az enyém-e az útlevél vagy sem; de annál inkább érdekli az, hogy milyennek mutat a kép a jelen állapotomhoz

képest. Egészen másról szerzett tudomást a kép használója az egyik esetben, mint a másikban. Ugyanannak a képnek a használatával (mit is jelent az, hogy *ugyanaz a kép?*). Annak érzékeltetésére, hogy miről is lehet itt szó, módosítsunk a két esetben egy keveset:

- ◆ Vegyük úgy, hogy a barátom elkéri az útlevelemet. Kinyitja, ránéz a képre, majd rám és int Te vagy az: ez alatt éppen azt állapította meg, hogy én vagyok az, akinek az útlevélbe bepillantott: azonosított. De vajon életszerű-e ez a helyzet? Vajon szükség-e lehet-e az útlevelemhez, hogy felismerje ki is vagyok? Aligha.
- ◆ Vegyük úgy – egy másik alkalommal –, az osztrák-magyar határon a határőr elkéri az útlevelemet és megnézi a képet benne: majd még egyszer rám néz és azt mondja: borzalom, nézze meg magát uram, hogy akkor, amikor a kép készült, milyen rosszul nézett ki, a karikákat a szeme alatt; most hála Istennek nyugodtabb az arca, nem olyan elgyötört, mint akkor volt. Vigyázzon magára jobban! Alighanem ezt a helyzetet is életszerűtlennek tekintenénk.

Többféleképpen is konceptualizálható ez a két helyzet; a későbbiekben majd részletesen diszkuáljuk is a lehetőségeket. Most azonban inkább arra irányítsuk a figyelmünket, hogy a beszédaktus elmélet megjelenését követően az egyik természetesként adódó továbblépést az a kutatási irány jelenti, amely szerint a nyelvi eszközökkel végrehajtott beszédaktusokat a szimbolikus eszközökkel végrehajtott szimbolikus aktusok keretén belül érdemes tanulmányozni. A szimbolikus eszközök javarészt nem nyelvi, hanem például képi, de ugyanúgy eszközök, mint a nyelvi eszközök. Ugyanúgy?

Ha a kép-használatnak nincs spektátora, vagyis olyan ágense, aki részes a kép-használatban, akkor nem beszélhetünk kép-használatról és a képről mint eszközről sem.

Itt azonban nem lehet megállni: voltaképpen nem is *szimbolikus eszközökről* kellene beszélni, hanem *szignifikatív eszközökről* (talán a legegyszerűbben azzal jellemezhetem a különbséget, hogy a szignifikatív tágabb, mint a szimbolikus, de minden szimbolikus egyúttal szignifikatív is). Szignifikatív aktus a beszédaktus, vagy például a csecsemő visszamosolygása is az, vagy a kézfogás vagy az elkötelezettséget jelző kitűző viselése a ruhán; ugyancsak szignifikatív aktusnak számít egy liturgikus cselekmény vagy éppen egy kép-használat, például az, ahogy sokan a pénztárcájukban mindig maguknál tartják gyermekeik fényképeit. Már csak azért sem lehet a szignifikatív aktusnál kevesebbel megelégednünk, mert a leggyakrabban egyidejűleg több médiummal operálnak: nyelvi és képi eszközökkel, nyelvi és kinezi-kus eszközökkel és így tovább: ennek a komplexitásnak a jó kerete a szignifikatív.

(6) Arról, ami dolog (PTE): az entitásról

(6.0.1.1) Annácska hosszú éveken keresztül kosarazott, a PVSZ igazolt játékosa volt, többnyire irányítói pozícióban. Én meg sok meccsén, sőt edzéseim voltam jelen, ha tudtam. És bizony nem volt mindegy, hogyan passzolt, illetőleg dobott kosarat: *két* pontosat vagy *három* pontosat. (Van *egy* pontos kosár is, büntetőből, a pálya meghatározott helyéről lehet dobni valamilyen szabálytalanság, például a támadó játékos kezére ütésének, hogy elveszítse a labdát, *kiegyenlítéséért*.) Egyébként a két pontos és a három pontos kosár abban különbözik egymástól, hogy a pálya mely részéről (honnan) van dobva. A pályán ki van rajzolva az a mező, amin kívülről dobott kosár három pontosnak számít: távolabbról; míg belülről, két pontosnak.

Vagyis többet, illetőleg kevesebbet érnek. A dobásnak a szignifikátuma más az egyik esetben, mint a másikban. A szignifikáns ugyanaz: a labda bedobása a kosárba. A szignifikátumok eltérése a játékszabályokból következik. Ha nem volnának játékszabályok, amelyekhez a játékosok (és a játékot figyelők is) igazodnak, nem volna játék sem. Ezek a játékszabályok voltaképpen teremtik (konstituálják) a játékot. A játékszabály az, ami konstituálja a két dobás

szignifikátumának különbségét. Játékszabály nélkül nem is lehetne a két dobás között a játék szempontjából különbséget sem tenni. Sőt, játékszabály nélkül kosarazni sem lehetne: legfeljebb kosárra dobálni. Csinálják is ezt a játékosok, például meccsek vagy edzés előtt bemelegítésként.

De ilyenkor is mondhatják a játékosról, hogy ma jól csinálja a dolgát (nem úgy, mint tegnap). El lehet végezni egy kosárra dobást szépen, ügyesen vagy éppen bénán; ekkor azonban csak arról a dologról lehet szó, amit a bemelegítő játékos mutatott a bemelegítés közben.

Nincs abban semmi meglepő, hogy a labdajátékokban a játékszabályok – mondjuk így – kívülről valami többletet visznek be a pályán tapasztalható események (dolgok) megítélésébe: az esemény jelentőségébe. Ha nem volnának játékszabályok, akkor is történének dolgok, akkor is beszélhetnénk a történések sajátosságairól, de nem volna kosárlabda meccsnek nevezhető az az eseménysor, amit éppen művelnek a játékosok a pályán (egymásra figyelve, vagy anélkül) és amit figyelnek a pálya széléről azok, akik meg ott vannak.

Ha nincsenek játékszabályok vagy éppen nem ismerjük őket (vagy nem ismerjük fel őket a dolgokban, mint viselkedésmintázatokat, amelyeket az események valósítanak meg), akkor is tudunk következtetésekre jutni. Találhatunk értelmet azokban az eseményekben is, amelyek – mondjuk így – pőrén mutatkoznak meg. Találhatunk különbségeket az egyes ágens viselkedésében (meg is fogalmazhatjuk magunknak, sőt egymásnak is). Megállapíthatunk olyan mintázatokat a viselkedésükben, amelyekkel kapcsolatban feltételezhetjük, hogy van valami szignifikatív többletük, de csak igen nehezen juthatunk arra a következtetésre (ha egyáltalán), hogy mi is ez a többlet.

(6.0.1.2) Másik lányom, Eszter kedvenc sportja, a távlovaglás, látszólag egészen más: nem csapatjáték. Mindazonáltal szigorú szabályok, köztük konstitutív szabályok vágnak rendet az ezerféle lehetőség közepette. Íme példaként két konstitutív megkötés: a pálya eleje és a vége, a cél ki van jelölve, amit a versenyzőknek meg kell tenniük, az nem a két pont között tetszés szerinti út, hanem a verseny rendezőse által előre kijelölt útvonal: a pálya. Ettől nem lehet eltérni, aki mégis, azt a versenybíró kizárja a versenyből. Egy másik efféle korlátozás a versenyzőnek és felszerelésének (beleértve a lószerszámokat is) össz súlya: középtávon minimum 70 kg-nak kell lennie, hosszú távon pedig 75 kg-nak (a mérés határba a kantár súlya nem számít bele). Ha ez az össz súly kevesebb a normánál (különösen fiatal versenyzőknél előfordul), akkor fel kell súlyozni a lovat. A ló célba érkezését követően 30 percen belül jelentkezni kell orvosi vizsgálatra. Jelentkezni akkortól lehet, ha a ló pulzusszáma 64-re, 60-ra vagy az alá esett. Könnyen belátható, hogy ezek a paraméterek a ló egészségét védik és a verseny tisztaságát szolgálják. De a 64 lehetne 60 is vagy éppen 56. Ez azonban egy előre eldöntött érték, a norma, amihez a versenyzőknek tartaniuk kell magukat.

(6.0.2) A dolgok mindig valamilyenként mutatkoznak, vagy más szavakkal: a dolgoknak sajátosságokat tulajdonítunk (azaz maguk a deskripciók mindig valamilyennek mutatják azokat az entitásokat, amelyekre vonatkoztatva vannak, mint igaz állítások: valamely deskripció mellett (és ellenében is) lehet érvelni és elköteleződni. Az érvek (amelyek a deskripció igazsága mellett szólnak) diszkutálhatóak és annak elköteleződése is, aki igazként állítja magát a deskripciót valamely szintéren.

Csakhogy: valamely deskripció *igazként állíthatósága* két dolgot is jelenthet:

- ◆ a deskripció *adekvát és predikcióra* ad lehetőséget a dolgokkal kapcsolatban, amelyre vonatkoztatva van;
- ◆ a deskripció *adekvát és magyarázatát* adja annak, milyen is az a dolog, amelyre vonatkoztatva van.

A magyarázó adekvátság várhatóan *erősebb*, mint a prediktív, vagyis – feltételezzük, hogy – ha egy deskripció *magyarázó értelemben adekvát* valamely dologra vonatkoztatva, akkor prediktív értelemben is az; míg ha *prediktív értelemben adekvát*, akkor ebből nem következik szükségszerűen az, hogy a deskripció magyarázó értelemben is adekvát.

A deskripció, amit (ma magyarázó értelemben) adekvátnak tekintünk, komplexnek mutatja magát a dolgot (ha nem így volna, nem tudna magyarázattal szolgálni). Ez a komplexitás abban nyilvánul meg, hogy a dolgot részekből állónak és a részeket együttesen struktúrát (rendszer) alkotónak mutatja.

Valamely dolognak van (de legalábbis lehet) olyan sajátossága, amely magát a dolgot megmutatkozásának színterétől függetlenül jellemzi, és ez azokból a részekből és struktúrákból jön, amelyek alkotják. A dolgot így (vagyis esszenciálisan) jellemző sajátosság(oka)t N. Goodman nyomán a diszkusszió *inszkripcióknak* nevezi.⁸

Mindennek valódi jelentőségét az adja meg (pontosabban az növeli), hogy a dolgoknak (önmagukban) nem sikerül azonosságkritériumokat találni. Nem tudjuk minden kétséget kizáró módon megállapítani azt, hogy ez az alma és az az alma, vagy ez az alma és az a körte, vagy ez az ágens és az az ágens, vagy a mai eső és a tegnapi eső azonosak-e egymással, és ha nem, akkor milyen kritériumok mentén lehet ezt a kérdést megválaszolni; vagy az azonosságot elutasítani. Minthogy a dolgok megnyugtató azonosítására, avagy két dolog egymástól való különbözőségének hitelt érdemlő megállapítására igen gyakran szükség van. Jelenleg úgy látszik, egyedül annyit lehet tenni, hogy adekvát deskripciójuk alapján azonosítjuk őket. Ezzel viszont az azonosítás ontológiai kérdését, látszólag legalábbis, episztemológiai, pontosabban nyelvi kérdésre redukáltuk.

Nyilvánvaló, hogy az inszkripciók nem csak felismerhetők (konstatálhatók), de az egyes dolgokban mint esszenciák implementálhatóak (vagy másként: konstituálhatóak sajátos dolgok) is, így például a *szemüveg* vagy a *számítógép* esetében (és ezer más esetben). A szemüveg esetében ezt az esszenciát dioptriának nevezik. A számítógép esetében az esszencia ráadásul módosítható is: a módosítást programozásnak nevezzük. Egyébként a varrógép is efféle: viszonylag tág határok között különböző beállításokkal (paraméterezéssel) esszenciája módosítható. Ha pedig a dolog fogalmát kiterjesztjük, és valamely inszkripciót nem csak individuum példázhat, de valamilyen fajta is, akkor az implementációs technológiákkal új fajták is előállíthatóak, mint például a (fém)ötvözzel a bronz, az un. műanyag előállítással, általában: a természetben nem található anyagok előállításával, például a PVC. Manapság már az anyag programozásával, a (növény) nemesítéssel, a(z állat)tenyésztéssel, a génebézzel és még számtalan más technológiai eljárással tudjuk a környezetünkben található anyagfajtákat előre megadott szempontok szerint szaporítani.

(6.0.3) Azok az entitások, amelyeket a PTC adekvátn és magyarázó módon képes leírni nyilvánvalóan kevesebben vannak, mint azok az entitások, amelyeket a PTC nem képes, de az entitások participációs elmélete (PTE, Particiation Theory of Entity) remélhetően képes lesz rá.

⁸ Gyakran nevezték ezt régebben intelligibiliának. Ez a diszkusszió azonban különbséget tesz az [inszkripció], az [esszencia] és az [intelligiblia] között, vö. az 5. diszkusszióban kifejtettekkel.

Mindazonáltal a PTE nem a PTC meghaladása, inkább részletesebb kifejtése egyes PTC-ben diszkutált témáknak és ezek kiterjesztése. A részletesebb kifejtés, illetőleg a kiterjesztés lehetősége abból adódik, hogy a PTE olyan dolgokat is diszkutálni óhajt, amelyeket a PTC, illetőleg a PTS nem: a PTC diszkussziója a *kommunikatívra*, a PTS a *szignifikatívra* fókuszált. A PTE-ben ezeknél nagyobb horizont a diszkusszió tárgya; az *entitásoké*; közelebbről (a PTE jelen változatában, a továbbiakban: PTE.1) ezt a többletet a részecskefizikából ismerhető objektumok (és nem csak objektumszerű jelenségek) jelentik majd; a későbbi változatokban (PTE.1.1, PTE.1.2, PTE.2.2, PTE.2.3 és így tovább) a horizont várhatóan tovább szélesedik és például kémiai, biológiai, pszichológiai, társadalmi és még másféle entitások is helyet kapnak a diszkusszióban.⁹

Bár a PTE jelen változatában, a PTE.1 a fókuszba állított dolgoknak – reális célként – mindössze a taxonómiájára törekszik, de azzal a nem titkolt távolabbi céllal, hogy

- ◆ egyrészt – a későbbi változatok egyre teljesebbé teszik ezt a taxonómiát. A fizikában és a részecskefizikában különösen az érvényesíthető tudományos modellek talán 100-150 évvel is előbbre járnak, mint a kommunikációkutatásban érvényesíthető tudományos modellek. Az 1850-es években járhatott ott a fizikai kutatás, mint ma a kommunikációkutatás. A mechanikában és néhány más területen már akkor is sokkal előbbre tartottak. A tudományfejlődésnek két ilyen különböző fázisában található diszciplína esetében az összevetés, ha egyáltalán lehet reális cél (erősen remélem, hogy lehet), alighanem csak a kevésbé fejlettnak a szintjéről (modelljei alapján) végezhető el. Ez pedig az adott esetben a *taxonómia*; amely – nyilvánvalóan – lehet közvetlen cél, de nem lehet végcél.
- ◆ Másrészt – pedig azzal, hogy a későbbi változatokban már dinamikákról is szó lesz (akár a használat szinkron értelmében, akár diakron értelemben, beleértve a történeti események mellett az evolúciót is); vagyis – a fókuszba állított dolgok olyan perspektívákból is fókuszba kerülnek majd, amelyeket a taxonómia már nem tud kezelni.

A PTE arra törekszik, hogy lehetőség szerint olyan modellt (keretet) találjon (dolgozzon ki), amelyben a bevont jelenségeknek a jelenleginél egységesebb deskripciójára lesz lehetőség; minthogy jelenleg például a részecskefizika kizárólag az anyag elemi összetevőivel, valamint a sugárzással és a kölcsönhatásaikkal foglalkozik; a kommunikációkutatás pedig kizárólag a kommunikatív jelenségekkel – és így fel sem vethető az a kérdés, hogy egy esetleges közös (modellben való) tárgyalásnak lehetnek-e emergens következményei és nyereségei akár teoretikus, akár pedig empirikus vonatkozásban. A PTE egységes modelljén belül várhatóan az elkülönülő részek elkülönülten (kompartimentumokként) jelennek meg.

A kiterjesztésnek egy további módjaként a PTE olyan módon fogja diszkutálni témáit, amely módon a PTC nem. A PTC ugyanis megelégszik azzal, hogy a diszkusszió megfeleljen a tudományosság szokásos kritériumainak. A PTE annyiban megy ezen túl, hogy ebbe a diszkusszióba fokozatosan bevonja a diszkusszió módjának diszkusszióját is: ez – kétségtelen – jelentős kiterjesztése a PTC-nek. A jelen diszkusszió ennek a kiterjesztésnek a jelentőségét is törekszik majd érzékeltetni. Mindazonáltal a PTE.1-ben a taxonómia a PTC-hez hasonlóan a diszkutálandó témáknak csak a *referenciáira* (*extenzióira*) ügyel: a maga helyén majd pontosítva ezt; és annak részleteit, vagyis azt, hogy miként lehet ezekhez eljutni (ha lehet egyáltalán), csak a későbbi változatok diszkutálják majd.

---

⁹ Az *entitás* csak látszólag azonosítható valami objektumszerűen létezővel. Ebben a diszkusszióban entitásként kategorizálunk minden olyan létezőt is, amely ontológiailag *esemény, történés, változás, aktus, állapot*; vagyis mindazokat a dolgokat is, amelyek a PTC korábbi változataiban *esetnek* minősültek.

(F1) A diszkussziók megalapozása

(F1.0) Ez a fejezet voltaképpen az egész kötet módszertani háttérét törekszik explicitté tenni. Bár a módszertani háttér helyett episztemológiai megalapozást írni szerencsésebb volna. Ez a fejezet azokat a bizonyosságokat (invarianciákat) mutatja be és diszkutálja, amelyek keretében a kötet diszkussziói mozognak. Nyolc bizonyosságról lesz szó: vagy inkább hétről és plusz egyről. Ennek a fejezetnek a *pointja* (és talán a probléma történetéhez való hozzájárulása is) ebben a plusz egyben, a nyolcadikban van. Az első hét bizonyosság egyszerű:

(F1.0.1) A diszkussziók érvényesnek tekintik az *antropikus elvet*. Ez éppen azt a tényt szögezi le, hogy a megismerendő és a megismerő ugyanabból a világból való. Ha nem így volna, a megismerőnek esélye sem volna a megismerendő megismerésre. Ennek az elvnek az érvényét eleve felteszi a kommunikációban résztvevő és kommunikáció megértésére törekvő ágens. Ha nincs valamifajta elemi közösség (például közös tudás), nincs mire ráépíteni bármi egyebet.

(F1.0.2) Minthogy a megismerendő gyakran roppant képlékeny, esetleg csak igen rövid ideig áll fenn, a kutatásnak olyan körülményeket kell teremtenie, hogy a megismerendő vizsgálatának időtartama, ha szükséges, ne függjön a vizsgálandó fennállásának időtartamától. Ezért a megismerendőt – in vivo – konzerválni kell, például le kell írni. A diszkusszióknak ezekből a *leírásokból* kell kiindulniuk.

(F1.0.3) A leírások mindig feltételeznek valamilyen *nyelvet*. Ennek a (többnyire természetes) nyelvnek a szótára (lexikonja) adja meg a leírásban használható terminusokat, amelyeket a diszkussziók kategóriáknak tekintenek. A szótárban lehetnek speciális terminusokat tartalmazó rész-szótárak is, bővítményként. Ilyen bővítményt jelent például a természetes nyelv szótárához képest a fizika, illetőleg a fizikai kategóriák.

(F1.0.4) A diszkussziókban használatos nyelvnek olyannak kell lennie, amely lehetővé teszi a deskripciókban a *skálázást*. Skálázáson érteve itt azt a rendet a deskripciókban, amelyben a kategóriák nem csak szemantikailag rendezettek, de szintaktikailag is azok: például egy átfogóbb kategória-megnevezésből (grammatikai értelemben például névszóból, mint például az *ágensből*) szintaktikai eszközökkel specifikusabb kategória megnevezéseket lehet képezni (ugyanazon névszóval névszói csoportot, például jelzős szerkezetet, így például a *probléma-felismerő ágenst*).

(F1.0.5) A diszkussziók feltételezik, hogy a megismerendő megismerésének, illetőleg a leírásának mindig van *ágense*, a kutató, aki megismer, illetőleg leír.

(F1.0.6) A diszkussziók érvényesítik a *Frege-elvet*, vagyis abból a hagyományból indulnak ki, amely egy újonnan felbukkanó tudományos probléma deskripcióját visszavezeti (redukálja) egy hozzá hasonló, de korábban már megoldott probléma leírására (deskripciójára). Ekkor a megismerés a korábbi minta szerint halad, amíg a két megismerendő nem igazán különbözik egymástól és csak ott keres a régi megoldáshoz képest új utakat és módszereket, ahol és amikor az új csakugyan eltér a korábitól.

(F1.0.7) A diszkussziók arra törekszenek, hogy az egyes deskripciók *véglegesek és teljesek* legyenek, de tisztában vannak azzal, hogy ténylegesen mindig *tentatívák*, illetőleg *parciálisak*.

(F1.0.8) A plusz egy, vagyis a nyolcadik bizonyosság magával a megismeréssel van kapcsolatban. A megismerő ágens akkor ismeri a megismerendőt, ha a megismerendőre vonatkozóan igaz állításokat tud tenni. Akkor ismeri jobban a megismerendőt, ha olyan igaz állításokat is tud tenni, amelyeket mások nem tudnak vagy még nem tudnak. A megismerés következtéppen olyan esemény, amelynek kezdetekor (a bemenetén) az ágens még nem tudott egy bizonyos igaz állítást megtenni; míg az esemény végén (kimenetén) már képes erre. Miután például körülnéztem, megállapítottam, hogy immáron esik az eső. Ezt alkalmasint meg is mondtam az adott kommunikációs szintéren velem együtt jelenlevőknek (vagy egy részüknek). Amikor azt mondom az egyik mellett állónak, hogy esik az eső, akkor azt várom el tőle, hogy hitelt adjon állításomnak, vagyis igaznak tartsa (ha csak ennek ellenkezőjére nincs jó oka, mert például notórius hazudozónak ismer). Igaznak hitt állításaimmal kapcsolatban van igényem arra, hogy azt mások is igaznak tartsák (vagy ha nem, legalább képesek legyenek érvelni állításom ellen); azaz egy állítás igazságértéke az állítás színterén jelenlevők, illetőleg megnyilvánulók konszenzusának függvénye. Következik ebből a konszenzusból, hogy valamely megismerendőre vonatkozó (sőt: vonatkoztatható) igaz állítás maga a megismerendővel kapcsolatos ismeret. Van tehát a megismerő ágens, aki a megismerendőről igaznak tekintett állítást tesz; az állítás aktusának magjában többnyire kijelentő mondat van, amelynek (szószerinti és az állítás színterével összefüggő alkalmi) jelentése az adott nyelvtől függ, amin az állítást az ágens tette. Az állítás a megismerendőre vonatkozik, mondhatnám, az állítás interpretációja maga a megismerendő. Vagy másként: ha az állítás kontextusában kimondott (többnyire kijelentő) mondat jelentése (kicsit precízebben: a propozíció) igaz, akkor a mondat jelentése számít ismeretnek és az, amire vonatkoztatva van (a kimondás színterén) tekinthető az ismeret tárgyának. Négy dologról van tehát szó, az állítást tevő ágensről, az állításban kimondott mondat jelentéséről (propozicionális tartalmáról) és arról, amire a mondat (jelentése) vonatkoztatva van, illetőleg arról a színterről, ahol mindez lezajlik. A nyolcadik bizonyosságnak ez van a magjában.

Bertrand Russell hívta fel a figyelmet arra még a múlt század elején, hogy tudásunknak (ismereteinknek) a világról két forrása van: vagy leírás vagy ismeretség révén teszünk szert rájuk. Ha leírás révén, mint erről szó volt az előzőekben, akkor – mások mellett – azzal a problémával szembesülünk, hogy vajon az adott leírásnak a lehetséges referenciák közül aktuálisan melyik a tényleges referenciája. A lehetséges referenciák egyes esetekben akár végtelen sokan is lehetnek: de melyik közülük az aktuális? Sőt, ha ezen referenciákra vonatkozóan minden esetben tehető a propozícióval igaz állítás, akkor hogyan választjuk ki az adott esetre tekintettel a tényleges referenciát? Így vagyunk például *az esik az eső* állítással: most? hol? tegnap? másutt? És nem járunk jobban, ha a megismerendőt tudjuk rögzíteni például a tapasztalataink által: és az ezt igaz módon leírni képes állításokat vesszük sorra. Itt is adódhat az, hogy igen sok mondat jelentése (propozíciója) állítható igaz módon az aktuális referenciáról, a megismerendőről. Nagyon messze vezető (esetenként mélynek tekinthető) következtetések vonhatók le ebből a helyzetből. Azonban most ne menjünk el ebbe az irányba, de ismerjük el, hogy minden olyan esetben, amikor a leíráshoz több mint egy referencia rendelhető és minden referenciához, amelyhez több mint egy leírás rendelhető, többszörös interpretáció lehetséges: ezek mindegyike egyaránt legitim interpretáció. Sőt, azt se hagyjuk említetlenül, hogy valamely interpretáció lehet kiindulópontja egy újabbnak: akár egyenes ágon, akár elágazó módon és az egyes interpretációknak nem szükségképpen azonos az ágense. Igen gyorsan szinte áttekinthetetlen interpretáció-hálózatok tudnak kialakulni. A helyzetet még az is bonyolíthatja, hogy semmi se teszi szükségszerűvé az interpretációs előzmények jelölését. De ha így, jogos lehet a kérdés, hogy melyik az igazi, melyik az interpretáció?

Az elmúlt hosszú évszázadokban sokféle megoldási kísérlet született erre a problémára. *Hermeneutikának* nevezik azt a tudásanyagot, amely rendet próbál vágni ebben a bozótban. Nagyon nehéz és szinte csak önkényes szabályok bevezetésével lehet egyről-kettőre jutni; amelyek lényege tehát a szelektálás.

De mi van akkor, ha minden lehetséges legitim interpretációt egyaránt interpretációnak fogadunk el? És abból a felismerésből indulunk tovább, hogy az egyes interpretációk vélhetően tentatívek és parciálisak. Együttesen viszont nem feltétlenül azok. Ez a fejezet valamilyen fajta *interpretáció összegezést* (Λ) törekszik kínálni mind a három perspektívában, vagyis a szignifikáns, a szignifikátum és a szignifikatív vonatkozásában egyaránt (és megadni a módját ennek elvégzésére) a tentatív és parciális interpretációk felett¹⁰ – eljutva így valami reziduumhoz a kontingens alternatívájaként. Mindazonáltal ez a javasolt eljárás csupán ajánlatnak tekinthető egy régi probléma talán nem tentatív és nem is parciális megoldására.

---

¹⁰ Ha bárkit is emlékeztet ez az interpretáció összegezés, mint módszer a kvantumelektrodinamikában alkalmazott és R. Feynman által bevezetett *útintegrálra* (vagy ahogy még nevezik: a *Feynman-féle diagramokra*; 1965-ben ezért kapta a Nobel-díjat), maga Feynman sokszor *a történetek összegezéseként* hivatkozott rá, akkor kétségkívül jó irányba tekint, de az is látnivaló, hogy a két ajánlat igen messze van egymástól. Nyilván nem véletlenül, hiszen az elektronok, fotonok és más elektromosan töltött részecskék kölcsönhatásának világa, illetőleg az interpretációra váró $\langle \delta_2 \rangle$ deskripciók (illetőleg az $\langle \epsilon \rangle$ entitások) világa igen messze esik egymástól: de mégis felfedezhető olyan strukturális analógia köztük, amely megalapozhatja a két terület egymásra tekintő kezelését.